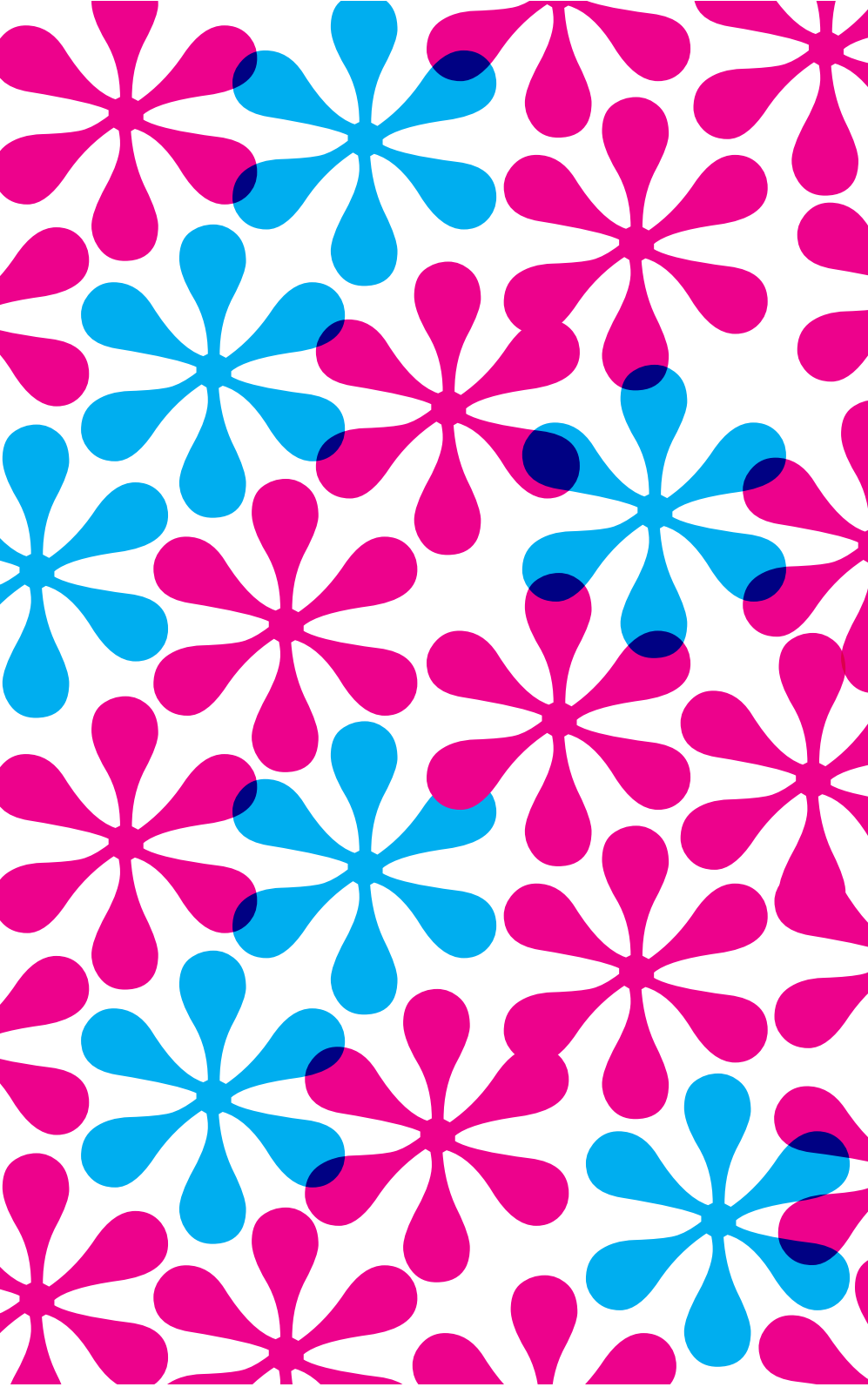

*Overigens schitterend vertaald

VOOR HET BEHOUD VAN EEN BLOEIENDE VERTAALCULTUUR

Vertalers zijn de schaduwhelden van de literatuur, de vaak vergeten instrumenten waardoor verschillende culturen met elkaar kunnen praten. Dankzij hen begrijpen we dat we allemaal, uit welk deel van de wereld ook, in één wereld leven. **Paul Auster**¹

¹ *To be translated or not to be*,
PEN/IRL-rapport, 2007.

Gebruikte afkortingen

CEATL	Conseil Européen des Associations de Traducteurs Littéraires
ELV	Expertisecentrum Literair Vertalen (voorheen Steunpunt Literair Vertalen)
FvdL	Fonds voor de Letteren
GAU	Groep Algemene Uitgevers
KB	Koninklijke Bibliotheek Den Haag
NIAS	Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences
NLPVF	Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds
NMa	Nederlandse Mededingingsautoriteit
NTU	Nederlandse Taalunie
RECIT	Réseau Européen des Centres Internationaux de Traducteurs littéraires
SSS	Stichting Schrijvers School Samenleving
VAV	Vlaamse Auteursvereniging
VFL	Vlaams Fonds voor de Letteren
VSNU	Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten
VUV	Vlaamse Uitgevers Vereniging
VvL	Vereniging van Letterkundigen

Inhoud

	“Overigens schitterend vertaald”	5
1	Taal, talen, vertalen	7
	Globalisering	7
	Literatuur en wereldliteratuur	8
	Literair vertalen als culturele bemiddeling	8
2	De vertaalcultuur in het Nederlandse taalgebied	11
	Bloeiende vertaalcultuur	11
	Dominantie van het Engels	12
	Opkomst en vergrijzing van de beroepsgroep	12
	Financieel-economische positie van de vertaler	13
	Cultureel ondernemerschap	14
	Gesubsidieerde vertalingen	15
	Nederland en Vlaanderen	16
3	Het vertalen uit het Nederlands	19
	Groeiende export	19
	Positie van de vertaler	20
	Subsidies	20
	Vertalershuizen en Europa	22
4	Situatie opleidingen	25
	Belang opleiding	25
	Situatie in Nederland	26
	Situatie in Vlaanderen	27
	Situatie in het buitenland	27
	Expertisecentrum	28
5	Aanbevelingen	32
	Nieuwe vertaalopleiding	32
	Doorgaande leerlijn	34
	Versterking van de positie van de vertaler	36
	Pluriformiteit bevorderen	38
	Interculturele dialoog	38
	Appendices	41
	Literatuurlijst	55

**Johann Wolfgang von Goethe,
schrijver en vertaler**

‘Nationale literatuur heeft nu
weinig betekenis, het tijdperk
van de wereldliteratuur is
aangeboden en eenieder moet
er nu naar streven dat tijdperk
te bespoedigen.’ (Gesprek met
Eckermann, 31 januari 1827.

Vertaling Martin de Haan, in Milan
Kundera, *Het doek*, p. 39)

“Overigens schitterend vertaald”

Met dergelijke terloopse typeringen wordt het werk van de vertaler in veel recensies van vertaalde boeken afgedaan, als de vertaling al ter sprake komt. Het geeft pregnant aan waar de vertaler staat in de literaire hiërarchie: helemaal onderaan.

Dit pleidooi wil het literair vertalen als beroep juist centraal stellen. Dat is noodzakelijk en urgent, want er dreigt een daling van het kwaliteitspeil en een groot tekort aan vertalers in en uit het Nederlands te ontstaan.

In de Nederlandse en Vlaamse boekhandels worden steeds meer vertalingen in het Nederlands aangeboden; in de buitenlandse boekhandels steeds meer vertalingen uit het Nederlands. Zo gezien gaat het dus goed met het literair vertalen in en uit het Nederlands, en dat is mede een gevolg van het subsidiebeleid van de letterenfondsen. De groeiende vraag naar vertalingen leidt echter ook tot een groeiende vraag naar goede vertalers. En daar zit het probleem: de aanwas van nieuwe vertalers verloopt moeizaam. Oorzaken zijn de geringe honorering en culturele waardering en het ontbreken van een professionele literaire vertaalopleiding.

Dit pleidooi is geschreven in opdracht van vijf partners in het boekenvak en vloeit voort uit het Letterenmanifest *De uitkijkpost van de literatuur*² uit 2006 en het *Tien punten programma*³ uit 2007. In dit pleidooi worden vijf belangrijke aanbevelingen geformuleerd om het tijt te keren:

2 Het Boekenoverleg, *De uitkijkpost van de literatuur, Een manifest uit de wereld van boek en letteren*, 2006.

3 Vlaams Boekenoverleg, *Tien punten programma*, 2007.

- **Er moet een nieuwe literaire vertaalopleiding komen, binnen de muren van de universiteit. Literair vertalen is een creatief beroep dat een academisch denk- en kennisniveau vergt.**
- **Er moeten meer begeleidings-, bijscholings- en verdiepingsmogelijkheden voor beginnende én ervaren vertalers worden gecreëerd, in de vorm van workshops, mentoraten en masterclasses, zodat er een 'doorgaande leerlijn' ontstaat.**
- **De economische en culturele positie van de professionele literair vertaler moet worden versterkt.**
- **De pluriformiteit van het literaire aanbod moet worden vergroot, door de letterenfonds en meer ruimte te geven om vertalingen van 'moeilijke' boeken en belangrijke non-fictie te ondersteunen.**
- **Europa zou het literair vertalen als een bij uitstek Europese discipline moeten omarmen, onder meer door structurele subsidies aan alle Europese vertalershuizen te verstrekken.**

Het Engels als lingua franca

4 Abram de Swaan, *Woorden van de wereld*, p. 228.

5 Ter indicatie: de instroom van talenstudenten in het wetenschappelijk onderwijs in Nederland is sinds 1991 met ruim de helft gedaald, van 9,3 % naar 4,4 % van de totale instroom (cijfers VSNU, zie Appendix 1). Ook het bedrijfsleven ervaart afnemende talenkennis als een groot probleem: in het recente rapport *Trends in export 2006* geeft meer dan de helft van de geïnterviewde exporteurs aan onvoldoende talenkennis als een van de grootste bedreigingen voor de Nederlandse export te beschouwen. Goede talenkennis wordt na de kwaliteit van het product als belangrijkste randvoorwaarde voor de export gezien.

Globalisering

De wereld verandert in hoog tempo. Europa breidt zich uit en er is steeds meer economisch en cultureel verkeer tussen steeds meer landen. Deze voortschrijdende globalisering roept tegelijkertijd de vraag op hoe de eigenheid van lokale en nationale culturen kan worden behouden. Een belangrijk deel van het antwoord op die vraag ligt in taal, en dus in vertalen.

‘Hoe meer talen, hoe meer Engels.’ Met dat aforisme typeert socioloog Abram de Swaan de situatie in Europa, die in feite ook op wereldniveau geldt.⁴ Om in de globaliserende wereld een Babylonische spraakverwarring te voorkomen, wordt steeds vaker één ‘hypercentrale taal’ gebruikt, zoals De Swaan het noemt: het Engels, dat de universele lingua franca is geworden.

Op het eerste gezicht lijkt deze opmars van het Engels een ernstige bedreiging voor het behoud van culturele diversiteit, waartoe UNESCO in oktober 2005 zelfs een Universele Verklaring heeft aangenomen. Ook de afnemende talenkennis van Nederlanders en Vlamingen is in dat licht te beschouwen.⁵ De Swaan maakt echter duidelijk dat het zo’n vaart niet hoeft te lopen: overall waar het Engels zich heeft verbreed als officiële regeringstaal of als lingua franca in bepaalde vakgebieden, blijkt het als tweede taal dienst te doen, naast een inheemse taal die thuis en in informele situaties wordt gesproken. De opkomst van het Engels is een opkomst van tweetaligheid: de levende cultuur, en dus ook de literatuur, blijft grotendeels een aangelegenheid van inheemse talen.

Literatuur en wereldliteratuur

Uitwisseling tussen culturen

In haar schriftelijke overlevering bewaart een levende cultuur haar kapitaal. Literatuur is door haar inbedding in de taal bij uitstek de plaats waar de eigenheid van een cultuur zichtbaar wordt – niet alleen omdat die literatuur een ‘uitkijkpost’ vormt van waaruit de wereld kan worden overzien, zoals het recentelijk in Nederland verschenen Letteren-manifest stelt, maar vooral ook omdat taal en nationale cultuur onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

Dat betekent overigens allerminst dat die nationale cultuur een afgesloten, in zichzelf gekeerd systeem is. Een cultuur is nooit afgesloten en nooit ‘af’, het is een open systeem waarin tal van uiteenlopende, vaak zelfs tegenstrijdige stromingen bruisen. De geschiedenis van de Europese literatuur laat bovendien zien hoe poreus de grenzen van de landstalen zijn: Willem Frederik Hermans is niet denkbaar zonder Kafka, die op zijn beurt in Flaubert zijn grote leermeester zag, enzovoort. Iemand als Milan Kundera stelt zelfs dat de werkelijke waarde van een roman (voor hem de Europese kunstvorm bij uitstek) pas zichtbaar wordt wanneer hij wordt bevrijd uit de dwangbuis van de kleine, nationale context en in de grote context van de ‘wereldliteratuur’ wordt geplaatst⁶ – waarmee Goethe, de uitvinder van de term, geen soort van Champions League van de literatuur voor ogen had, maar nu juist een literatuur die openstaat voor uitwisselingen tussen verschillende culturen.

Literair vertalen als culturele bemiddeling

Voor die uitwisselingen zijn vertalingen nodig. Traditioneel worden vertalers vaak voorgesteld als veerlui die een tekst van de ene taal naar de andere overzetten, maar in de geschetste context zou het beeld van ‘cultureel bemiddelaar’ beter passen: de vertaler brengt twee culturen met elkaar in contact. Die bemiddeling werkt nadrukkelijk twee kanten op: niet alleen laat de vertaler zijn thuispubliek

Bemiddeling werkt twee kanten op

⁶ Milan Kundera, *Het doek*, p. 34-45.

kennismaken met een tekst uit een andere taal en cultuur, hij geeft die tekst zelf ook nieuw leven en nieuwe betekenis door hem in een nieuwe talig-culturele context te plaatsen – waarmee hij en passant zijn eigen taal en literaire erfgoed verrijkt. ‘Culturele bemiddeling’ is een actieve handeling: ze verandert iets aan datgene wat ze doorgeeft, creëert iets wat er voorheen niet was, zorgt voor beweging en vernieuwing.

Ook de internationale verhoudingen tussen nationale literaturen kenmerken zich door wederkerigheid. Een literaire vertaling in het Nederlands is niet alleen een verrijking van het Nederlandstalige literaire erfgoed, maar tegelijk ook een vergroting van literair kapitaal én afzetmarkt voor de vertaalde auteur, en daarmee indirect voor diens taalgebied. Op dezelfde manier leidt de vertaling van een Nederlandstalige auteur in het buitenland tot een vergroting van zijn lezerspubliek en een verhoging van zijn status, die des te groter is naarmate de taal waarin hij wordt vertaald sterker is in het internationale krachtenveld. Door de oprukkende digitalisering, die voor het boek mogelijk net zo’n grote revolutie zal betekenen als de uitvinding van de boekdrukkunst, worden al die uitwisselingen alleen nog maar versterkt en versneld: het literair vertalen heeft de toekomst.⁷

7 Zie de fundamentele studies *Translation and Globalization* en *Translation and Identity* van Michael Cronin. Dezelfde auteur benadrukt in een discussienota voor het Ierse EU-voorzitterschap (*Europa: boeken open! Literatuur en de bevordering van taal- en cultuurdiversiteit in de Europese Unie*) het economische belang van de boekensector als onderdeel van de Europese cultuurindustrie: in het jaar 2000 leverde de publicatie van boeken en wetenschappelijke tijdschriften 19 miljard euro op.

Mark Pieters, uitgever

‘Een beetje zorgelijk is dat de groep goede vertalers vergrijst. Het is een razend moeilijk vak dat echt meer waardering en aandacht moet krijgen. Ook zouden er nog wel wat hoog gekwalificeerde redacteuren bij mogen in Nederland. Aan de andere kant, als ik zie dat er ieder jaar in de masterclass wel een paar zeer enthousiaste talenten zitten, dan denk ik toch: het komt wel goed. Daar kan ik echt vrolijk van worden.’
(*Boekblad*, 6 december 2007)

Stijgend aandeel vertalingen in boekproductie

- 8 Cijfers ontleend aan Heilbron, 'Responding to globalization', zie Appendix 2. Overigens moeten alle cijfers met de grootst mogelijke voorzichtigheid worden gehanteerd. Alleen al in het Nederlandse taalgebied lopen de cijfers van de Stichting Speurwerk (tot 1997) en die van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag aanzienlijk uiteen, en bij buitenlandse cijfers is altijd maar de vraag op welke definities ze zijn gebaseerd. Voor een echt goed inzicht in de nationale en internationale situatie zou een groot onderzoek nodig zijn.
- 9 Cijfers CEATL, afkomstig uit een lopend onderzoek naar de omstandigheden van het literair vertalen in Europa.
- 10 Heilbron, 'Responding to globalization'. Heilbron is zelfs van mening dat de wetmatigheid ook op tekstniveau terugkeert: hoe sterker de internationale positie van een taal, hoe vrijer vertalers in die taal omspringen met de brontekst.

Bloeiende vertaalcultuur

In Nederland en Vlaanderen bestaat van oudsher een bloeiende vertaalcultuur, die in Europa terecht als voorbeeld geldt. Honderden vertalers zijn min of meer fulltime aan het werk om zorg te dragen voor het grote aandeel vertalingen op de totale Nederlandstalige boekproductie: ongeveer 30% (en voor de categorie 'proza', dat wil zeggen fictie, zelfs 70%).⁸ Ter vergelijking: in Engeland bedraagt dat aandeel 3%, in Duitsland 7% en in Frankrijk 14%.⁹ De verklaring is eenvoudig: hoe kleiner het gewicht dat een taalgebied internationaal in de schaal legt, hoe meer belangstelling voor wat er elders gebeurt, en dus hoe meer vertalingen. Diezelfde wetmatigheid geldt ook andersom: hoe groter het gewicht dat een taalgebied internationaal in de schaal legt, hoe meer belangstelling het elders wekt, en hoe meer eruit vertaald wordt.¹⁰

Historisch gezien is het aandeel vertalingen op de totale Nederlandstalige boekproductie nu groter dan ooit. In 1946 besloeg het nog maar 5% en sindsdien nam het explosief toe, door verschillende oorzaken: de opkomst van de goedkope pocket, die het boek binnen het bereik van de grote massa bracht, de toegenomen welvaart, het stijgende ontwikkelingsniveau, en niet in de laatste plaats de voortschrijdende internationalisering, waardoor de behoefte aan kennis van andere landen en culturen (met name de dominante Anglo-Amerikaanse) steeds groter werd. Ook de boekproductie zelf kende in diezelfde periode een enorme groei. De facto is het

absolute aantal vertalingen per jaar in een halve eeuw tijd meer dan vertienvoudigd.¹¹

Dominantie van het Engels

Ook het aandeel van de verschillende brontalen heeft in die halve eeuw een grote verschuiving door- gemaakt. Het meest opvallende feit is wel de grote toename van het aantal vertalingen uit het Engels: van 2 % van de totale boekproductie in 1946 (= 40 % van alle vertalingen) naar 26,7 % in 2005 (= 75,5 % van alle vertalingen). Ook het aantal vertalingen uit het Frans (0,6 % van de totale boekproductie in 1946, 1,9 % in 2005), het Duits (resp. 1,4 % en 3,5 %) en de overige talen (resp. 1,2 % en 3,2 %) nam in diezelfde periode licht toe, maar ten opzichte van het Engels verloren alle andere talen juist terrein, overeenkomstig de toenemende dominantie van het Engelse taalgebied in de wereld.¹²

Afgezien van deze verschraling van het aanbod, die vooral zorgwekkend is met het oog op Europa (blijkbaar nemen wij maar in geringe mate kennis van de cultuur van de landen waarmee we een politiek-economische eenheid vormen), brengt dit een groot praktisch probleem met zich mee: hoe kom je aan voldoende gekwalificeerde vertalers Engels om in de vraag te voorzien? Hier wreekt zich de vermeende laagdrempeligheid van het vertalen: niet zelden wordt gedacht dat literair vertalen iets is wat iedereen wel kan die een vreemde taal redelijk beheerst en een woordenboek in de kast heeft staan. Gevolg: een steeds groter aantal vertalingen uit het Engels van mindere kwaliteit. Niet voor niets zeggen Nederlandse en Vlaamse uitgevers in een recente enquête behoefte te hebben aan een 'keurmerk' voor vertalers.¹³

Opkomst en vergrijzing van de beroepsgroep

De grote toename van het aantal vertalingen bracht vanzelfsprekend een grote vraag naar vertalers met zich mee. Het wekt dan ook geen verbazing dat bij een Nederlands onderzoek uit 1995 ruim de helft van

Keurmerk voor vertalers

11 In diezelfde periode bedroeg de Nederlandse bevolkings- groei 75 % (cijfer CBS).

12 Cijfers ontleend aan Heilbron, 'Responding to globalization', en aan de A-lijst van de KB. Zie Appendix 2.

13 Enquête door Francine Smink in opdracht van het ELV, juni 2007.

de bestudeerde groep vertalers gedebuteerd bleek in de periode 1977-1985.¹⁴ Vóór de jaren zeventig waren er overigens nauwelijks professionele literair vertalers: van de inkomsten viel eenvoudigweg niet te leven. Maar inmiddels zijn we ruim dertig jaar verder en doet de vraag zich voor hoe het staat met de opvolging van die eerste generatie beroepsvertalers. Gebruikersonderzoeken van het FvdL in 1997 en 2007 laten zien dat er sprake is van sterke vergrijzing onder de gesubsidieerde Nederlandse vertalers: de groep van 50 jaar en ouder is gestegen van 45% naar 52,4%, de groep van 41 tot 50 jaar gedaald van 41% naar 33,5%, terwijl de groep van 20 tot 40 jaar constant is gebleven: 14%.¹⁵ Er is wel aanwas van jongere vertalers (meer dan een derde van de cursisten van het ELV heeft in de periode 2001-2007 met succes een beroep op de subsidieregelingen gedaan), maar niet voldoende om de vergrijzing bij te benen. De situatie is in veel opzichten vergelijkbaar met die in het Nederlandse onderwijs, waar de combinatie van een slecht imago, een slechte honorering en een sterke vergrijzing een tekort aan leraren in de hand heeft gewerkt. Voor een blijvende en beklijvende aanwas is dus meer nodig: meer en betere opleidingsfaciliteiten, betere begeleiding van jonge vertalers, een doorgaande leerlijn waar ook gevestigde vertalers van kunnen profiteren, meer mogelijkheden tot verblijf in het buitenland, en maatregelen om het beroep financieel aantrekkelijker te maken en een hoger maatschappelijk aanzien te geven.

**Meer en betere
opleidingsfaciliteiten
zijn nodig**

14 Ijdens, Janssen en Vos, 'Auteurs en hun oudedagsvoorziening', p. 10.

15 Het recente rapport-Humbecq, dat een veel bredere definitie van de literair vertaler hanteert (ook de populaire, niet-subsidiabele fictiegenres tellen mee), bevestigt die cijfers: 60% in de categorie 40-60 jaar (gemiddelde leeftijd 48 jaar). In Vlaanderen ligt de gemiddelde leeftijd lager (41 jaar), maar daar zijn vrijwel geen vertalers fulltime actief; de gemiddelde leeftijd in het hele Nederlandse taalgebied ligt op 46,5 jaar.

Financieel-economische positie van de vertaler

Ook voor de financieel-economische positie van de vertaler is de explosieve toename van het aantal vertalingen niet zonder gevolgen gebleven. Met name in de jaren zeventig werd die positie aanzienlijk versterkt: veel vertalers werden lid van de Nederlandse beroepsvereniging VvL, er kwam (in 1977) een door de uitgevers en de VvL onderhandeld standaardcontract voor literaire vertalingen (inmiddels vervangen door het

modelcontract),¹⁶ het overeengekomen minimum woordtarief verdubbelde in minder dan tien jaar tijd,¹⁷ en een groeiend aantal vertalers kon gebruikmaken van de subsidiemogelijkheden van het in 1965 opgerichte FvdL.¹⁸ Door de actie 'Geef ons heden...' in 1980, waarbij een bus vol vertalers en vertaalstudenten naar Den Haag toog om met een heus Zwartboek aandacht te vragen voor de nog altijd ontoereikende honorering, kon het subsidiebudget nog eens fors worden uitgebreid. Inmiddels haalt een gesubsidieerde literair vertaler dankzij de letterenfondsen een inkomen dat hem in staat stelt goede kwaliteit te leveren, maar dat nog altijd ruim onder modaal ligt.¹⁹ Samen geven het FvdL en het in 1999 opgerichte VFL, dat de subsidietaak in Vlaanderen heeft overgenomen van de Vlaamse Gemeenschap, jaarlijks zo'n 2.000.000 euro aan projectwerkbeurzen en stimuleringsubsidies voor vertalers uit. Dat geld is echter alleen maar rendabel als er voldoende aanwas van nieuw vertaaltalent is, zodat de kwaliteit op peil blijft: zonder goede vertalers heeft het geen zin de markt te willen corrigeren met subsidies.

Cultureel ondernemerschap

Marktcorrectie via een systeem van werkbeurzen, bedoeld om de vertaalkwaliteit te garanderen, is nodig omdat literair vertalers een bijzonder zwakke marktpositie hebben, niet alleen in een semiperifeer taalgebied zoals het onze, waar de oplages vrij klein zijn en de vertaalkosten dus zwaar op de uitgeefbegroting drukken, maar ook in grotere taalgebieden. De voornaamste reden daarvoor is de onzichtbaarheid die het vertalen en de vertaler haast van nature aankleeft. In een vertaling is de eigen artistieke bijdrage van de vertaler bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal moeilijk aan te wijzen, en zolang het publiek zich niet van die bijdrage bewust is, heeft de vertaler geen symbolisch kapitaal waarmee hij als 'cultureel ondernemer' de markt op kan: hij mag dan volgens de auteurswet de maker van een oorspronkelijk werk van letterkunde zijn en in

16 In Vlaanderen bereidt de in 2006 opgerichte VAV in overleg met de Vlaamse uitgevers een standaardcontract met een minimumtarief voor.

17 Van 3 gulden in 1971 naar 7,3 in 1980. Sindsdien is de groei langzamer gegaan en zelfs achtergebleven bij de ontwikkeling van de CAO-lonen.

18 Ter illustratie: in 1976 kreeg het FvdL 185 verzoeken voor aanvullend honorarium, in 1996 waren dat er al 320.

19 Gemiddeld heeft een gesubsidieerde vertaler in Nederland een belastbaar jaarinkomen van ongeveer € 19.000 (bron FvdL; Vlaamse cijfers zijn niet beschikbaar).

dat opzicht dezelfde status genieten als een auteur, in de alledaagse uitgeefpraktijk geldt hij als min of meer inwisselbaar. En louter economisch gezien is hij dat ook, want vertaalkwaliteit heeft nauwelijks effect op de verkoopcijfers, behalve bij titels (vrijwel uitsluitend in het open domein) waarvan meerdere vertalingen naast elkaar bestaan. Vertalers zijn belangrijke cultuurdragers, maar door de aard van hun verrichting worden ze door de markt behandeld als sjouwers: ze zijn een sluitpost op de begroting.

Het marktinkomen van vertalers blijft daardoor ver achter bij hun opleidingsniveau, hun creatieve inspanning en de geleverde tijdsinvestering. Dat probleem is des te acuter sinds de NMa onlangs besloot het overeengekomen minimumtarief te verbieden. Er stak een kleine storm van protesten op, die zelfs tot Kamervragen leidde,²⁰ maar in de hele discussie bleef de kernvraag buiten beeld: weegt het vermeende economische voordeel voor de consument wel op tegen de culturele schade die zal worden aangericht door het loslaten van de tarieven?²¹ Aannemelijk is dat die tarieven – en dus de vertaalkwaliteit, vooral van het ongesubsidieerde segment – omlaag zullen gaan als het recht op billijke deling in de opbrengst of het maken van collectieve prijsafspraken niet wordt vastgelegd in de auteurswet.²²

Gesubsidieerde vertalingen

Subsidies voor vertalers, zoals verstrekt door het FvdL en het VFL, zijn een effectief instrument gebleken om de kwaliteit van vertalingen te verhogen. Kwalitatief staat het gesubsidieerde segment in Nederland en Vlaanderen er daardoor goed voor.²³ Om historische redenen is dat segment echter beperkt tot literatuur in engere zin, de categorie waarvoor ook het modelcontract en het GAU/VvL-tarief in het leven zijn geroepen. Daarbuiten is de situatie veel minder florissant: de tarieven zijn laag (de markttarieven in Nederland en Vlaanderen zijn de laagste van de rijkere Europese landen),²⁴ de vertaalcontracten niet zelden ongunstig, en

20 Kamervragen (2060711590) door het PvdA-Kamerlid Mei Li Vos op 6 april 2007.

21 Die vraag is door de politiek wel gesteld met betrekking tot de vaste boekenprijs.

22 De voorlopige oplossing die VvL en GAU in samenspraak met de NMa hebben gevonden, houdt in dat de marktpartijen vanaf nu jaarlijks een 'redelijk en gangbaar tarief' vaststellen op grond van historische informatie. Voor het literaire segment volgen de uitgeverij merendeels dit gentleman's agreement; partijen hebben echter de vrijheid een ander tarief te hanteren. De letterenfondsen stellen het 'redelijke en gangbare tarief' als minimumeis bij subsidieaanvragen.

23 Zie Appendix 3 en Appendix 4.

24 Onderzoek CEATL.

beroepsvertalers richten zich dan ook zo veel mogelijk op het voor hen gunstige 'literaire' segment.

Toch is de ontsluiting van vooral cultuur-historische non-fictie in internationaal en Europees perspectief zeker zo belangrijk als die van belletristiek, zoals ook mag blijken uit het feit dat deze categorie teksten tegen de stroom van de huidige bestseller-cultuur in (die zich bijna uitsluitend op Engelstalige fictie richt) een steeds prominenter plaats inneemt binnen het uitgeefbeleid van de Nederlandse literaire uitgeverijen.

De fondsen zien een taak in het bevorderen van vertaalde kwaliteits-non-fictie. Waar mogelijk wordt binnen de subsidieregelingen ruimte gemaakt voor de subsidiëring van deze teksten, maar de fondsen moeten zich statutair beperken tot teksten met een literair belang en hebben ook niet de middelen om op het gebied van non-fictie een actief beleid te voeren. De scheidslijnen tussen literaire en niet-literaire non-fictie vervagen echter, de druk van de markt neemt toe en de vraag groeit.

Met meer financiële middelen kan er een divers en hoogwaardig aanbod van literatuur in vertaling (internationale canon, poëzie, cultuurhistorisch werk, biografieën, werk uit nieuwe taalgebieden en literaturen) blijven bestaan²⁵, dat precies doet wat vertaalde literatuur moet doen: nieuwsgierigheid wekken, kennis overbrengen. Vertalers spelen daarbij een belangrijke rol, niet alleen als makers van de tekst, maar ook als kenners van de andere cultuur, kortom: als cultureel bemiddelaars.

25 Een concreet plan in dit kader is om via het netwerk van de fondsen en in samenwerking met de buitenlandse instituten voor literatuurpromotie een inventaris te maken van belangrijke onvertaalde literaire klassiekers. Een website zal deze titels belichten met besprekingen en praktische informatie over uitgevers en rechten, met medewerking van literair vertalers, die zo met hun kennis van de eigen literatuur kunnen optreden als ambassadeur van hun eigen cultuur.

Nederland en Vlaanderen

De relatie tussen Nederland en Vlaanderen verdient op het vlak van het literair vertalen aparte aandacht, want zij is verre van gelijkwaardig. In termen van het mondiale talenstelsel neemt het Belgisch-Nederlands om historische redenen een perifere positie in binnen de semiperifere positie van het Nederlands in de wereld, en dit heeft verstrekkende gevolgen voor het literair vertalen. Alle grote literaire uitgevers zitten in Nederland, de Nederlandse afzetmarkt is

veel groter dan de Vlaamse,²⁶ en zowel Nederlandse als Vlaamse uitgevers geven daarom vaak de voorkeur aan Nederlandse vertalers: waar ‘zuidelijke taalrijkdom’ bij oorspronkelijk werk positief wordt gewaardeerd, worden vertalingen juist geacht geheel vrij te zijn van Belgisch-Nederlands.²⁷ Ook de sociaal-economische omstandigheden voor literair vertalers zijn in Vlaanderen minder gunstig dan in Nederland. Gevolg van dit alles is dat er in Vlaanderen naar verhouding veel minder literair vertalers actief zijn, en de meesten daarvan ook nog slechts in deeltijd.²⁸

De meeste Vlaamse vertalers beseffen dat ze voor een geslaagde vertaalcarrière moeten balanceren tussen de Nederlandse taalnorm en de Vlaamse variëteit van het Nederlands. Sommigen van hen specialiseren zich om die reden in genres (poëzie, klassieken) waarin het minder op hedendaagse spreektaal dan op algemene taalrijkdom aankomt.²⁹ Ook op institutioneel vlak zijn er bemoedigende signalen, in de vorm van ideeën van het ELV, de Taalunie en het VFL ter versterking van de positie van Vlaamse vertalers: structurele scholingsmogelijkheden voor Vlaamse vertalers in Nederland, het subsidiëren van samenwerkingsverbanden tussen Vlaamse en Nederlandse vertalers enzovoort – plannen die veelal op korte termijn uitvoerbaar zijn, maar waarvoor het huidige budget ontoereikend is. In een binationaal opgezet doorgaand opleidings-traject zouden veel van de problemen kunnen worden opgelost; ook voor Nederlandse vertalers zou een dergelijk uitwisselingsprogramma een grote talig-culturele verrijking zijn.

Het in het voorjaar van 2008 opgezette Boekenoverleg in Vlaanderen maakt zich sterk voor de verbetering van de sociaal-economische omstandigheden van Vlaamse vertalers en auteurs. Een van de partners ervan is de recentelijk opgerichte, zeer actieve VAV, die aan een aantal belangrijke kwesties werkt: een modelcontract en een minimumtarief (in overleg met de Vlaamse uitgevers), een redelijke leenrechtvergoeding, het sociale statuut van schrijvers en vertalers enzovoort.

26 In bevolkingsaantal 2,5 maal zo groot, in besteding aan boeken ruim 3 maal.

27 Zie de recente enquête van het ELV onder Nederlandse en Vlaamse uitgevers, waarin dit een van de belangrijkste punten is.

28 Humbeecq, p. 87 sq.

29 Humbeecq, p. 94.

Ryszard Kapuściński, schrijver
‘De vertaler is de held van de 21ste eeuw. (...) Door het vertalen van een tekst vanuit de ene in de andere taal verschaffen we de anderen toegang tot een nieuwe wereld, en door die tekst “uit te leggen” brengen we de wereld dichterbij, we laten anderen toe erin te vertoeven en maken hun onze persoonlijke ervaring deelachtig. Hoe sterk wordt onze gedachtesfeer niet vergroot, ons begrip verdiept, onze kennis uitgebreid, onze gevoeligheid gewekt dankzij inspanningen van de vertaler?’ (vertaling: Ewa van den Bergen-Makala).

Het vertalen uit het Nederlands

Groeiende export

De situatie van het vertalen uit het Nederlands valt uiteraard niet onder één noemer te brengen, omdat ze per land en taalgebied verschilt. Alleen al binnen Europa hebben de verschillende landen een zeer uiteenlopende vertaaltraditie, die sterk samenhangt met de positie die de eigen taal inneemt binnen het mondiale talenstelsel: in kleine taalgebieden wordt verhoudingsgewijs veel meer vertaald dan in grote. In de taal met de sterkste machtspositie, het Engels, bedraagt het aandeel vertalingen op de totale boekproductie minder dan 5%, terwijl dat aandeel in een kleine taal als het Grieks 45% bedraagt.³⁰ Voor de verhouding tussen de verschillende brontalen binnen de totale vertaalproductie geldt ruwweg een vergelijkbare regel: hoe sterker de machtspositie van een brontaal, hoe meer vertalingen er uit die taal zullen worden gemaakt. Maar het recente succes van de Nederlandse en Vlaamse literatuur in met name Duitsland en Frankrijk laat duidelijk zien dat ook andere factoren een rol spelen: modes, subsidies aan buitenlandse uitgevers, goede promotie (zoals het NLPVF en het VFL die bedrijven), en natuurlijk ook zuiver inhoudelijke aspecten zoals thematiek en kwaliteit.

Inderdaad heeft het vertalen uit het Nederlands het laatste decennium een hoge vlucht genomen.³¹ Tot in het Verre Oosten toe kopen uitgevers Nederlandse en Vlaamse boeken aan, soms zelfs terwijl er nauwelijks vertalers beschikbaar zijn. Op internationale boekenbeurzen zoals de Frankfurter

Hoge vlucht vertalen uit het Nederlands

30 Johan Heilbron en Gisèle Sapiro, 'La traduction comme vecteur des échanges culturels internationaux', p. 4.

31 Ter indicatie: de vertalingen-database van het NLPVF geeft 1.430 titels (inclusief anthologieën en herdrukken) voor de periode 1981-1990, 3.505 voor de periode 1991-2000, en voor 2001-2007 alvast 3.500 titels.

Buchmesse (waar het internationale succes in 1993 begon met het ‘Schwerpunkt Niederlande’) is de Nederlandstalige literatuur al jarenlang erg in trek, en ook in 2007 was er weer sprake van een recordaantal aangekochte titels. De verwachting is dat de belangstelling in het buitenland alleen nog maar zal toenemen.

Positie van de vertaler

De culturele, financiële en contractuele omstandigheden waaronder al die boeken worden vertaald, lopen van land tot land sterk uiteen. In Europa, het vertaalcontinent bij uitstek, zijn de verschillen enorm groot: tussen de goed georganiseerde, redelijk goed betaalde én (via het leenrecht) gesubsidieerde Noorse vertalers en de zeer slecht betaalde, vrijwel rechteloze Italiaanse vertalers gaapt een brede kloof. Ruwweg bestaat er in Europa een tweedeling tussen de landen waar de vertalers naar verhouding redelijk kunnen rondkomen van hun werk (de Scandinavische landen, Duitsland, Frankrijk, Engeland, Nederland/Vlaanderen – met die laatste als koploper in het gesubsidieerde segment en hekkensluiter in het ongesubsidieerde segment) en de landen waar de condities zo slecht zijn dat er haast geen professionele literair vertalers bestaan, of ze moeten zo’n ongelofelijk hoge productie hebben dat van een eigen artistieke waarde van de vertaling nauwelijks meer sprake kan zijn. In zijn algemeenheid kan worden gesteld dat de vicieuze cirkel van de onzichtbaarheid (lage waardering > lage honorering > lage kwaliteit > lage waardering) overal het beeld bepaalt, met een mate van waardering, honorering en kwaliteit die per land verschilt.

Subsidies

Het recente succes van de Nederlandstalige literatuur in het buitenland is ongetwijfeld mede te danken aan de actieve rol van het NLPVF en het VFL, die titels voorstellen en subsidies verstrekken onder voorwaarde dat ook de vertaler volgens

Europese tweedeling in honorering

Actieve rol en kwaliteitsimpuls

het gangbare tarief wordt betaald. Daarbij wordt rekening gehouden met de distributiekanaal, promotionele inspanningen, het profiel van de uitgever, het vertaalcontract en de bewezen kwaliteit van de voorgestelde vertaler. Net als het aantal vertalingen zelf vertoont het aantal gesubsidieerde vertalingen een fors stijgende lijn.³² Het Duitse taalgebied blijft de grootste afnemer, met ruim twee keer zo veel aanvragen als het Franse en het Engelse taalgebied samen. Een opmerkelijke ontwikkeling van de laatste jaren is de toenemende interesse vanuit Turkije, China en de nieuwe lidstaten van de EU, waarmee concreet invulling wordt gegeven aan de Nederlandse beleidswens om de aandacht te richten op landen in opkomst en herkomstlanden van migranten. Wel blijkt het een groot probleem om gekwalificeerde vertalers voor de aangekochte boeken te vinden: voor een land als China moet zelfs een speciaal scholingstraject worden opgezet. Via het ELV wordt geprobeerd met een cursusprogramma zo goed mogelijk aan te sluiten bij de actuele vraag uit de markt, maar de impuls blijft incidenteel in plaats van structureel.

Voor de vertalers zelf zijn de subsidiemogelijkheden buiten Nederland en Vlaanderen uiterst gering. Alleen in Finland, Noorwegen en Zweden bestaan structurele subsidies (via het leenrecht) die vertalers in staat stellen zich fulltime en op hoog niveau aan het literair vertalen te wijden. Het besef dat voor een bloeiende, hoogwaardige vertaalcultuur een gezonde economische basis voor de beroepsbeoefenaars nodig is, die zij op eigen kracht niet kunnen verwerven, leeft elders nog nauwelijks: het fundamentele verschil tussen 'vertaalsubsidies' (productiesubsidies aan uitgevers, om het aanbod te beïnvloeden) en 'vertalerssubsidies' (werkbeurzen voor vertalers, om de vertaalkwaliteit te beïnvloeden) wordt door veel culturele beleidsmakers eenvoudigweg over het hoofd gezien. Nederland en Vlaanderen kunnen in Europees verband wijzen op de enorme kwaliteitsimpuls die het FvDL en het VFL aan onze eigen vertaalcultuur geven.

32 Kreeg het NLPVF in 1991 nog 39 aanvragen, in 1994 waren dat er al 100, en in 2007 is de grens van 200 titels voor het eerst (247 titels) overschreden. In Vlaanderen werd in 2000 voor 35 vertalingen subsidie verleend, in 2007 bijna het dubbele. Zie Appendix 6 en Appendix 3.

Vertalershuizen en Europa

Structurele Europese steun voor vertalershuizen gewenst

Voor vertalers is contact met de brontaal en -cultuur en met anderstalige collega's die uit dezelfde taal vertalen van het allergrootste belang. Een relatief bescheiden, maar zeer doeltreffende mogelijkheid daartoe vormen de vertalershuizen, waarvan veel Europese landen er inmiddels een of twee bezitten, deels verenigd in het netwerk RECIT. Het Vertalershuis van de Vlaamse Gemeenschap (in Leuven, vanaf najaar 2008 in Antwerpen) biedt jaarlijks een werkplek aan een vijftiental vertalers. Het Amsterdamse Vertalershuis, gefinancierd door het NLPVF en op niet-structurele basis door Europa, ontvangt jaarlijks ruim veertig vertalers van ruim twintig verschillende nationaliteiten. Tijdens hun verblijf kunnen vertalers werken aan hun vertalingen (al dan niet in samenwerking met 'hun' auteur), research doen in bibliotheken, ervaringen en kennis uitwisselen met collega's uit andere landen, en ondertussen ondergedompeld zijn in de taal en cultuur waaruit ze vertalen: een toonbeeld van effectiviteit op het terrein dat terecht als pijler van het Europese cultuurbeleid geldt: de interculturele dialoog.³³

Gedurende de periode 2000-2006 hebben de in RECIT verenigde vertalershuizen elk jaar en vrijwel altijd met succes een eenjarige subsidie bij de Europese Commissie aangevraagd. Dit was mogelijk omdat (nota bene na een Nederlandse interventie van het NLPVF en het Vertalershuis Amsterdam, gesteund door het ministerie van OCW, omdat literatuur in het conceptcultuurprogramma helemaal niet werd genoemd) 9% van het totale Europese cultuurbudget gereserveerd was voor literatuur in vertaling, in de vorm van subsidies voor uitgevers, internationale literaire evenementen en vertalershuizen. Maar in het nieuwe, 'non-sectorale' cultuurprogramma 2007-2013 is de situatie volledig gewijzigd: daarin bestaat geen vast literatuurbudget meer en moeten alle kunstvormen met elkaar concurreren bij het aanvragen van een Europese subsidie. Het zegt veel over het onbegrip van Europa

33 Interessant is de conceptuele verschuiving die dit begrip in de mond van de beleidsmakers heeft doorgemaakt: duidde het aanvankelijk op de dialoog tussen de lidstaten onderling, inmiddels (zoals in 'het jaar van de interculturele dialoog') wordt het vrijwel uitsluitend gebruikt ter aanduiding van de gewenste dialoog tussen 'autochtone Europeanen' en 'allochtone Europeanen'.

met betrekking tot zijn eigen culturele identiteit: een Unie waarin het vertalen zo'n wezenlijke rol speelt, zowel cultureel als financieel,³⁴ zou bij uitstek bereid en in staat moeten zijn om het literair vertalen structureel te ondersteunen, bijvoorbeeld door de instandhouding van een kleinschalig maar zeer doeltreffend netwerk van literaire vertalershuizen.³⁵

34 Volgens Abram de Swaan had de Unie in 1999, dus vóór de uitbreiding, een geschat totaal vertaalbudget tussen de 700 miljoen en de 1,8 miljard euro (*Woorden van de wereld*, p. 213 en n. 61). De Unie zelf heeft overigens een veel lagere schatting: 414 miljoen vóór de uitbreiding, 511 miljoen erna (bron: 'Special Report No. 9/2006 concerning translation expenditure incurred by the Commission, the Parliament and the Council'); het verschil kan wellicht worden verklaard door de wijze waarop de overhead wordt meegerekend.

35 Gemiddeld budget per vertalershuis per jaar: € 250.000 (bron: Vertalershuis Amsterdam).

August Willemsen, schrijver en vertaler

‘Is het maken van het werk de
moeilijkheid voor de schrijver,
de moeilijkheid voor de
vertaler is dat het al gemaakt
is. Het eist van de vertaler
inventiviteit, vakmanschap,
eruditie, wetenschappelijke
bagage, levenservaring, maar
ook zelfverloochening, iets dat
verwant is met acteertalent,
en geduld om voor dit werk de
woorden in zijn eigen taal te
vinden [...]’ (*De taal als bril*, 1987)

Vertaler kan niet zonder techniek en kennis

Belang opleiding

Net als toneel en klassieke muziek is het literair vertalen een uitvoerende kunstvorm die talent en visie, techniek en kennis vereist. Talent en visie, omdat de relatie tussen brontekst en vertaling niet mechanisch is, maar wordt bepaald door subjectieve factoren: de vertaler stelt zich net als de uitvoerend musicus de vraag hoe hij een bestaand kunstwerk zo goed mogelijk tot zijn recht kan laten komen in een nieuwe vorm, en het antwoord verschilt per vertaler – die voor de auteurswet dan ook als maker van een ‘werk van letterkunde’ geldt en daarmee dezelfde status heeft als een schrijver. Maar het uitvoeren van de visie kan niet zonder techniek en vooral kennis. Zoals een musicus een scholing nodig heeft aan het conservatorium zou voor de vertaler ook een opleidingsvorm toegankelijk moeten zijn. Voor zijn doel heeft een vertaler behalve taalgevoel en creativiteit een heel instrumentarium nodig: voortreffelijke kennis van de brontaal én -cultuur, voortreffelijke actieve beheersing van de doeltaal en kennis van de doelcultuur, en een sterk besef van het soort keuzes dat hij voortdurend moet maken en van de traditie waarin hij zich daarmee plaatst. Al die instrumenten kunnen worden verworven: het nut van kennisoverdracht, zowel praktisch als theoretisch, kan moeilijk worden overschat. Bovendien is systematisch onderzoek naar vertalen van groot belang, want onderwijs kan niet zonder onderzoek.

Situatie in Nederland

Noodzaak levenslang leren

In het huidige Nederlandse onderwijsbestel is voor het literair vertalen geen aparte plaats ingeruimd. De enige (hbo-)vertaalopleiding van het land, de Vertaalacademie aan de Hogeschool Zuyd in Maastricht, leidt niet op tot literair vertaler. Om in de lacune te voorzien is in Amsterdam onlangs een Vertalersvakschool gestart waar cursisten zich in deeltijdverband in het vak kunnen bekwamen onder leiding van ervaren praktijkvertalers, maar dit privé-initiatief kan geen vervanging vormen voor een volwaardige universitaire opleiding. De vergrijzende kern van de huidige generatie literair vertalers is voor een groot deel geschoold aan het Instituut voor Vertaalkunde van de Universiteit van Amsterdam, in 1980 omgedoopt tot Instituut voor Vertaalwetenschap en in 2000 om bezuinigingsredenen opgeheven. Een andere universitaire literaire vertaalopleiding was en is er niet, met uitzondering van de masterprogramma's die de Universiteit Utrecht en de Radboud Universiteit voor een beperkt aantal vreemde talen hebben ingericht. Weliswaar is in vrijwel alle universitaire curricula de aandacht voor het vertalen overleefd en zijn er sinds de introductie van de bachelor-masterstructuur verschillende vertaalcurricula opgezet, maar blijkens de eindtermen pretendeert geen enkele opleiding studenten klaar te stomen voor het beroep van literair vertaler. De huidige masterprogramma's zijn eenjarig en kunnen maar voor een deel aandacht aan het literair vertalen besteden, terwijl voor een culturele discipline die niet zonder rijping kan één jaar al te kort is: twee jaar is het minimum, maar ook daarna blijft verdere scholing gewenst, in de vorm van een doorgaande leerlijn waarop ook gevestigde vertalers een beroep kunnen doen bij wijze van levenslang leren³⁶. In het Humbeek-rapport over de situatie van literair vertalers wordt melding gemaakt van 'nood aan permanente bijscholing en deskundigheidsbevordering'.³⁷ Dat het opleidingstraject voor een literair vertaler behoorlijk lang is, blijkt ook

36 In het buitenland bestaan vergelijkbare opleidingen aan Trinity College Dublin en aan de University of Exeter.

37 Humbeek, p. 53.

uit de ervaringen van het ELV, dat sinds 2001 met zijn cursussen, mentoraten en masterclasses voor een duidelijke kwaliteitsimpuls en aanwas van nieuwe literair vertalers heeft gezorgd. Het ELV stelt vast dat er tussen opleiding en volwaardige beroepsuitoefening enige jaren voorbijgaan.

Situatie in Vlaanderen

In Vlaanderen is het vertaalonderwijs traditioneel een zaak van de hogescholen. Aan geen enkele universiteit wordt binnen het curriculum een vertaalopleiding aangeboden, de invoering van de bachelor-masterstructuur is niet aangegrepen om het vertalen een plek in het academische opleidingsbestel te geven. De aandacht voor het literair vertalen blijft beperkt tot een korte extracurriculaire cursus in Leuven (met ervaren praktijkvertalers als docenten) en een onregelmatig college literair vertalen in Antwerpen.

Ook op de hogescholen die het algemene vertaalonderwijs verzorgen (de vijf voormalige vertaler- en tolkopleidingen) ontbreekt vooralsnog een volledige literaire vertaalopleiding. Op bachelor-niveau is op geen van de hogescholen aandacht voor het literair vertalen, op masterniveau is de aandacht wisselend. Alleen aan de Lessius Hogeschool is het accent op literair vertalen duidelijk aanwezig: in de talen Frans, Duits, Engels en Spaans wordt sinds 2007 een atelier literair vertalen gegeven.

Situatie in het buitenland

In den vreemde bestaat veel belangstelling voor het Nederlands. Aan ruim tweehonderd buitenlandse universiteiten (waarbij zich recentelijk Egypte en Marokko hebben gevoegd) wordt onze taal als hoofd- of bijvak aangeboden. Het aantal studenten Nederlands in Duitsland is zelfs veel groter dan het aantal studenten Duits in Nederland.³⁸ De Taalunie stimuleert en ondersteunt dit onderwijs met subsidies en biedt daarnaast centrale voorzieningen aan waarop vakgroepen, docenten en studenten

Volledige literaire vertaalopleiding ontbreekt

38 Ter indicatie: in Duitsland zijn er ca. 2.700 studenten Nederlands, in Frankrijk 2.200, in Polen 500, in Tsjechië 270, in Hongarije 300, in Indonesië 250 universitair en 2.500 op cursussen, in Groot-Brittannië 280, in Ierland 40 en in de Verenigde Staten 610 (bron: Nederlandse Taalunie).

Meer nadruk op vertalen
gewenst bij buitenlandse
neerlandistiek

neerlandistiek een beroep kunnen doen. Het literair vertalen speelt daarin een bescheiden rol: nergens bestaat een structurele opleiding tot literair vertaler uit het Nederlands. Gezien de snel stijgende vraag naar vertalers uit het Nederlands is actie dus geboden, vooral als het gaat om taalgebieden die geen historische band met het Nederlandse taalgebied hebben en waar het aantal 'culturele bemiddelaars' voor onze taal dus gering is (Oost-Europa, Azië, de Arabische landen en de zogeheten BRIC-landen Brazilië, Rusland, India en China). Tot voor kort subsidieerde de Taalunie een vast studieonderdeel literair vertalen aan de universiteiten van Münster, Parijs, Berlijn en Londen, maar om flexibeler te kunnen inspelen op de vraag en potentieel vertaaltalent beter te kunnen stimuleren, hebben de Taalunie, het ELV en het NLPVF onlangs het project 'Vertaalateliers op locatie' ontwikkeld, dat binnenkort als proef van start gaat: op buitenlandse vakgroepen neerlandistiek worden door een rondreizend docententeam workshops literair vertalen voor gevorderde studenten en afgestudeerden aangeboden, waarin telkens het werk van één auteur centraal staat. Als de proef succes heeft, zal het project worden uitgebreid en geïntensiveerd. En ook in het buitenland geldt dat de scholing zou moeten doorgaan na de basisopleiding, door middel van vervolgworkshops, masterclasses en specialistische cursussen, zoals die al regelmatig worden georganiseerd door het Amsterdamse Vertalershuis, het ELV en het VFL.

Expertisecentrum

Midden jaren negentig zochten Nederlandse en Vlaamse instellingen voor hoger onderwijs, het NLPVF, het Vlaamse ministerie van Cultuur en de Taalunie samenwerking om vertalers uit het Nederlands verder te scholen en te professionaliseren. Met de oprichting van het ELV door de Taalunie in 2001 werd dit beleid, dat ook bedoeld was om de relaties met de buitenlandse neerlandistiek beter te benutten voor de export van

Uitbreiding en versterking
ELV

Nederlandstalige literatuur, mede op initiatief van het FvDL en het VFL uitgebreid naar het vertalen in het Nederlands. De kracht van deze formule schuilt in de unieke samenwerking tussen letterenfonds en universiteiten/hogescholen in het hele taalgebied. Gerenommeerde beroepsvertalers kunnen worden ingezet als docenten en mentoren, uitgevers en redacteuren kunnen de praktische gang van zaken in de uitgeverij komen toelichten, en geleidelijk ontstaat er een expertisenetwerk waarop alle partijen een beroep kunnen doen. Voor het dubbele doel, het opleiden van nieuwe vertalers én het verbeteren van de kwaliteit van actieve vertalers, zijn verschillende instrumenten beschikbaar: diverse soorten intensieve cursussen, studiedagen over thema's uit de beroepspraktijk, en individuele mentoraten (waarbij een beginnende vertaler bij een echte opdracht wordt begeleid door een ervaren collega). Dit alles gebeurt met een relatief bescheiden budget: 200.000 euro op jaarbasis. Inmiddels bestaat het ELV ruim zes jaar, de formule begint zijn vruchten af te werpen³⁹ en is daarom onlangs uitgebreid (waarbij het Steunpunt is omgedoopt tot Expertisecentrum), maar het is niet genoeg: veel vertaalrichtingen komen niet aan bod, de vraag is groter dan het aanbod, en bij gebrek aan een stevig voortraject in de vorm van een opleiding tot literair vertaler is de instroom van ongelijk niveau, ook al vindt er strenge selectie plaats. In de toekomst zal de bestaande formule dan ook moeten worden uitgebreid: meer mentoraten, meer cursussen, meer vertaalrichtingen. Ook in het buitenland zou het ELV een grotere rol kunnen spelen, door samen te werken met vakgroepen neerlandistiek die nog niet optimaal kunnen worden bediend op het vlak van vertalen. Voor dat alles zijn meer middelen nodig.

De eerste stap is dus gezet, maar in het gehele opleidingstraject is de schakel tussen hoger onderwijs en beroepspraktijk te zwak. Dit geldt zowel voor het vertalen in het Nederlands als voor het vertalen uit het Nederlands: het ELV bundelt expertise, maar kan die door zijn incidentele, vraaggerichte formule niet systematisch inzetten. Ook de

39 Het ELV organiseerde in de periode 2001-2007 58 cursussen met 405 geselecteerde deelnemers.

doorstroom van beginnende beroepspraktijk naar meesterschap laat nog vaak te wensen over; via een doorgaande leerlijn met vertaalcursussen op het hoogste niveau kan en moet daar verandering in worden gebracht. Topliteratuur behoeft topvertalers.

Osip Mandelstam, dichter en vertaler

‘Als hij niet tegen zichzelf wordt beschermd, slijt een goede vertaler snel. Vertalen is in de strikte zin van het woord een ongezond beroep. Professionele vertalers, die vanwege hun hongerloon gedwongen worden teksten te vervaardigen als blini’s, boek na boek, jaar in jaar uit, kennen rust noch duur en vallen aan zenuwziekte ten prooi. Ze lopen een verhoogd risico op afasie, verzwakking van het spraakcentrum, taalvernietiging, acute neurasthenie. Preventie van arbeidsongeschiktheid is geboden. De beroepsziekte moet worden bestudeerd en voorkomen.’
(Brief aan de Sovjetrussische schrijversbond, 1929. Vertaald uit het Frans door Rokus Hofstede)

Nieuwe vertaalopleiding

De behoefte aan gekwalificeerde vertalers (uit alle talen, maar vooral uit het Engels en de minder courante talen) wordt zoals gezegd groter, terwijl de beroepsgroep ondertussen aan het vergrijzen is en de kwaliteit onder druk staat. Ook de behoefte aan vertalers uit het Nederlands zal naar verwachting toenemen, terwijl de opleidingsmogelijkheden beperkt zijn. De enige manier om zowel de aanwas als de kwaliteit te waarborgen, is het opzetten van een nieuwe opleiding waar vertalers in én uit het Nederlands kunnen worden opgeleid.

Literair vertalen vereist een academisch denk- en kennisniveau

In Nederland pleiten diverse argumenten ervoor om zo'n opleiding in te bedden als specialisatie binnen het bestaande academische curriculum. De kennis van de vreemde talen en van de theoretische aspecten van het vertalen is aan de universiteiten het sterkst aanwezig, waardoor specialistische vertaalvaardigheid daar het efficiëntst kan worden ontwikkeld. Literair vertalen is een creatieve bezigheid die een academisch denk- en kennisniveau vereist. Zonder onderzoek, theoretische reflectie en historische kennis is de opleiding van een literair vertaler onvolledig. Een academische vertaalopleiding schept bovendien een nieuwe uitstroombijzonderheid voor talenstudenten, met een mogelijk aantrekkende werking en dus een versteviging van met name de opleidingen in de kleine talen. Een belangrijk argument, gezien het gebrek aan waardering voor het vak, is ook het cultureel-maatschappelijke

effect: een academische opleiding kan zorgen voor de statusverhoging die het literair vertalen zo hard nodig heeft om de vicieuze cirkel van de onderwaardering te kunnen doorbreken, zodat het vak erkenning krijgt en aantrekkelijker wordt voor beginnende vertalers. Maar vooral wordt door inbedding in de bestaande structuren de opleidingskwaliteit en de doorstroom binnen het curriculum het best gewaarborgd: de benodigde taalkennis en algemene vertaalvaardigheid worden in de bachelorfase opgedaan bij de vakgroepen vreemde talen.⁴⁰ Een vrije inrichting van de opleiding biedt de mogelijkheid om specialisten (ervaren praktijkvertalers in en uit het Nederlands, maar ook literaire critici, uitgevers enzovoort) van buiten de academie in te zetten, iets wat van groot belang is voor het doel: het bijbrengen van de kennis en vaardigheden waarmee de afgestudeerde onmiddellijk als professioneel literair vertaler aan de slag kan. Daartoe dient de kloof tussen het academische eindniveau dat nu wordt bereikt, en het huidige bijscholingsaanbod zoals dat bijvoorbeeld door het ELV wordt aangeboden, te worden verkleind.

Voor de inbedding van literair vertalen als specialisatie binnen het reguliere curriculum verdient een eenjarige initiële master vertalen met daarbovenop een eenjarige, met extra middelen gefinancierde opleiding de voorkeur. Bij deze vorm valt een aantal unieke voordelen te behalen: grote vrijheid van invulling, toelatingseisen die nauw aansluiten op het beroepsveld, de mogelijkheid van zij-instroom voor mensen met een andere vooropleiding, faciliteiten om talentrijke buitenlandse vertalers uit het Nederlands via een systeem van fellowships uit te nodigen, en niet in de laatste plaats de kans om binationaal (Nederland en Vlaanderen) of internationaal samen te werken door middel van uitwisselingen van zowel studenten als docenten, iets wat gezien de aard van het vertalen bij uitstek voor de hand ligt. Een in Nederland op te richten opleiding kan in Vlaanderen aansluiting zoeken bij instituten waar het literair vertalen al in

40 Hoopvol met het oog op het potentieel aan vertalers is de stijgende lijn die sinds het dieptepunt van 2003 te zien is in het aantal nieuwe taal- en cultuurstudenten aan de Nederlandse universiteiten (zie Appendix 1).

het curriculum voorkomt. Voor Vlaamse studenten vormt een binationale opleiding een uitgelezen kans om zich in Nederland het idioom eigen te maken dat door de Nederlandse uitgeverhuizen wordt verlangd. Voor Nederlandse studenten kan een verblijf in Vlaanderen voor een vergroting van hun taalrijkdom en een verbreding van hun culturele horizon zorgen. Vertaalexpertise die in Vlaanderen en Nederland aanwezig is, kan zo dubbel vruchtbaar worden gemaakt. Het ligt voor de hand de opleiding daar in te richten waar de meeste expertise op het gebied van het literair vertalen aanwezig is.⁴¹

Doorgaande leerlijn

Een leven lang leren

Het opleiden van literair vertalers heeft alleen zin als er een goede aansluiting met de beroepspraktijk is. Juist bij beginnende vertalers is het gevaar van afhaken groot, omdat ze moeilijk aan opdrachten kunnen komen (uitgevers zien in onervaren vertalers een risico), nog geen beroep op de subsidieregelingen kunnen doen en nog nauwelijks een netwerk hebben waarop ze kunnen terugvallen met beroepsmatige problemen. Het ontbreekt de uitgeverijen aan middelen om beginnende vertalers te begeleiden, en de feedback die vertalers op hun werk krijgen is miniem. Voor de ondertekenende partijen van dit pleidooi is hier dan ook een meervoudige taak weggelegd, in nauwe samenwerking met de nieuwe opleiding en de uitgeverijen:

1. Het actief terzijde staan, door middel van mentoraten, workshops, flexibele masterclasses en praktijkgerichte informatievoorziening, van beginnende vertalers tijdens het moeilijkste deel van hun carrière. Ook aan de kwaliteit kan op die manier verder worden gebouwd. In dit hele vervolgtraject is een centrale coördinerende en organiserende rol weggelegd voor het ELV, dat daarvoor verder moet worden versterkt. Met meer middelen kan het ELV ook de vakgroepen neerlandistiek in het buitenland, waarmee de Taalunie als beleidsinstantie nauwe banden heeft, beter bedienen.

41. Zie Appendix 7 voor een blauw-druk voor een nieuwe master Literair Vertalen.

2. Het besteden van speciale aandacht aan de positie van Vlaamse vertalers. Via mentoraten, cursussen en gesubsidieerde samenwerkingsverbanden met Nederlandse vertalers kunnen beginnende Vlaamse vertalers hun dubbele handicap (normtaalprobleem en probleem om bij Nederlandse uitgevers aan opdrachten te komen) verder wegwerken. Van groot belang is ook het netwerk dat ze op die manier in Nederland kunnen opbouwen, zowel onder vakgenoten als bij uitgeverijen, die immers zo veel mogelijk bij het traject betrokken zullen worden.
3. Het begeleiden van vertalers uit het Nederlands, die na een studie neerlandistiek aan een buitenlandse universiteit en een aanvullende opleiding, bij voorkeur in Nederland en Vlaanderen, tijdens hun beginnende beroepspraktijk zullen worden begeleid door middel van workshops, cursussen, masterclasses en zo mogelijk mentoraten.
4. Het bieden van bijscholings- en verdiepingsmogelijkheden aan ervaren vertalers. Het vak vergt jaar in, jaar uit grote creatieve inspanningen, vertaalmoetheid is een veelvoorkomend verschijnsel, en het is dus van groot belang dat vertalers kansen krijgen om zich verder te ontwikkelen, zich te specialiseren, research te doen en zich te manifesteren in een breder cultureel kader. Ook voor deze groep willen de letterenfonds, de Taalunie en het ELV om die reden workshops en cursussen opzetten, die een dubbel doel dienen: vertalers kunnen zich verder bekwalamen in een bepaald aspect van het vak of kennis nemen van nieuwe inzichten over het vertalen, en door het intensieve contact met vakgenoten krijgen ze een nieuwe kwaliteitsprikkel.

Voor alle vertalers, beginnend en ervaren, Nederlands, Vlaams of buitenlands, is regelmatig contact met de brontaal en -cultuur onontbeerlijk.

Er zullen dus meer mogelijkheden moeten komen voor vertalers om voor kortere of langere tijd te verblijven in het land van 'hun' schrijvers en daar research te doen, contacten op te bouwen, te werken aan hun vertalingen, kortom: hun rol van culturele bemiddelaars te vervullen. Maar culturele bemiddeling gaat altijd twee kanten op, en literair vertalers zouden in het buitenland dan ook heel goed kunnen optreden als ambassadeurs van hun eigen cultuur. Concreet valt daarbij te denken aan fellowships aan (buitenlandse) universiteiten en instellingen, waar vertalers actief betrokken kunnen worden bij het onderwijsprogramma in de taal en de discipline waarvan zij hun beroep hebben gemaakt. De Vlaamse en Nederlandse overheden moeten dergelijke grensoverschrijdende initiatieven hoog op de agenda zetten.

Versterking van de positie van de vertaler

Hoewel de situatie van Nederlandse en Vlaamse vertalers dankzij de subsidies van het FvdL en het VFL gunstig afsteekt bij die van hun buitenlandse collega's, bevestigt het rapport-Humbeek nog maar eens dat de inkomsten van literair vertalers nog altijd te laag zijn en de werkdruk mede daardoor te hoog.⁴² Het zou naïef zijn te denken dat dit probleem, dat het literair vertalen door de onderwaardering haast inherent aanleeft en vanzelfsprekend rechtstreeks van invloed is op de vertaalkwaliteit, definitief kan worden opgelost. Toch kan en moet er door de overheid actie worden ondernomen, en wel van twee kanten.

1. Het beschermen van de economische positie van literair vertalers. Sinds in Nederland het overeengekomen minimumtarief is verboden door de NMa, is er voor vertalers geen harde garantie meer dat uitgevers het gangbare tarief blijven betalen. De invloed van vertaalkwaliteit op de verkoopcijfers is gering en de druk op het honorarium dus groot, vooral bij niet-bestsellers, waarvan de oplagen klein zijn. Weliswaar kunnen de letterenfondsden bij

Handhaving minimum-tarief

42 Humbeek, p. 36.

subsidieaanvragen blijven vasthouden aan een minimumtarief, maar de schade van ‘vrije’ tarieven voor het niet-gesubsidieerde segment en dus voor de hele vertaalsector zal groot zijn. De voor de hand liggende oplossing, waarover VvL en GAU al overeenstemming hebben bereikt, is het opnemen van een bepaling in de auteurswet die het maken van collectieve prijsafspraken tussen auteurs en uitgevers toestaat of (zoals in de nieuwe Duitse auteurswet) een billijke winstdeling voor de maker verplicht stelt. In Vlaanderen speelt dit allemaal nog niet (daar wordt door de VAV en de VUV juist gewerkt aan een modelcontract en een minimumtarief), maar het kan geen kwaad het probleem vóór te zijn.

Zichtbaarheid vergroten

2. Het nemen van initiatieven om de zichtbaarheid van de vertalers te vergroten. Een van de meest voor de hand liggende manieren daartoe is: hun de gelegenheid bieden om hun hoogwaardige kennis en ervaring in te zetten buiten het vertalen in eigenlijke zin. Vertalers kunnen in het brontaalland een actieve ambassadeursrol vervullen (zie hierboven, onder ‘Doorgaande leerlijn’) en in eigen land als scout en bemiddelaar fungeren (vooral voor de kleinere taalgebieden, waar nog weinig literair agenten en scouts actief zijn), lezingen geven en worden ingezet bij educatieve projecten. Bij dergelijke publieksbemiddeling kunnen organisaties als SSS en Stichting Lezen Vlaanderen, die op dat gebied veel kennis en ervaring hebben, een belangrijke rol spelen. Met dit alles worden twee vliegen in één klap geslagen: er wordt belangrijke culturele expertise ontsloten die tot nu toe veelal verloren ging, en de culturele en economische positie van de vertaler wordt versterkt. Hiervoor zijn wel extra middelen nodig.

Pluriformiteit bevorderen

De pluriformiteit van het aanbod staat onder druk. De letterenfondsen staan voor de belangrijke taak deze pluriformiteit te beschermen en waar mogelijk te vergroten: 'moeilijke' boeken of genres betekenen voor de uitgever een direct risico en vragen van de vertaler veel expertise en een hoge tijdinvestering. Gelukkig zijn er nog altijd uitgevers die dat risico wél willen nemen, maar vaak blijkt het vertaalhonorarium een belangrijk struikelblok en een te grote kostenfactor. Door een combinatie van vertaal- en productiesubsidies kunnen de uitgaven van dergelijke 'moeilijke' boeken (vaak betreft het belangrijk werk uit de canon van de wereldliteratuur) toch worden gerealiseerd, zonder dat de vertaler mede het risico hoeft te dragen. De fondsen vragen daarvoor meer financiële armslag.

Vertalingen van cultureel belangrijke non-fictie spelen wereldwijd een niet weg te denken rol op het breukvlak tussen kunst en kennis. Literair vertalers zijn bij uitstek geëquipeerd om deze teksten voor het Nederlandse lezerspubliek te ontsluiten. Omdat veel niet-literaire non-fictie, zoals cultuurhistorische teksten, momenteel echter buiten het mandaat van de literaire fondsen valt en dus niet voor subsidiëring in aanmerking komt, geven professionele vertalers over het algemeen de voorkeur aan literaire vertaalprojecten. Verruiming van de ondersteuningsmogelijkheden voor vertalers van niet-literaire non-fictie zou de kwaliteit van de vertalingen daarvan zeer ten goede komen.

Interculturele dialoog

In het huidige, non-sectorale Europese cultuurplan 2007-2013 wordt structurele steun alleen gegeven aan grote cultuurorganisaties, die ten minste zeven lidstaten moeten bestrijken. Europa wil de 'interculturele dialoog' bevorderen vanuit de terechte gedachte dat daarin de kern van het Europese burgerschap ligt, maar het begrijpt zijn eigen uitgangsidee verkeerd: niet de georganiseerde

kakofonie van zeven of meer door elkaar pratende stemmen geeft Europa zijn 'polyfonie', maar het geheel van concrete culturele uitwisselingen die ondanks én dankzij de taalbarrières van oudsher hebben plaatsgevonden binnen het oude continent. Het vertalen van literatuur in de brede zin des woords is de meest bevoorrechte vorm van die interculturele dialoog, want zoals gezegd bewaart een cultuur in haar schriftelijke overlevering haar kapitaal.

Literair vertalen is voor Europa niet zomaar een kunstvorm, het is de kunstvorm die de Europese culturele eenheid bij uitstek samenvat en mogelijk maakt. Bij de ondersteuning van die kunstvorm, bijvoorbeeld door middel van structurele steun aan de vertalershuizen, moet dan ook niet worden gekeken naar al dan niet eenmalige samenwerkingsverbanden tussen partners uit meerdere lidstaten, maar naar datgene wat de culturele dialoog tot dialoog maakt: het concrete verkeer tussen culturen, de uitwisseling van ideeën en waarden, het begrip dat daaruit voortkomt. Als het veeltalige Europa zijn eigen culturele diversiteit serieus wil nemen en de interculturele dialoog wil bevorderen om 'de door alle Europeanen gedeelde culturele ruimte te versterken', zoals het parool luidt,⁴³ zal het aan de geschreven overlevering van de lidstaten een aparte status binnen het volgende cultuurplan (2014-2021) moeten geven. Want, zoals Umberto Eco stelt: 'De taal van Europa heet vertalen.'⁴⁴

43 Besluit nr. 1855/2006/EG van het Europees Parlement en de Raad van 12 december 2006 tot vaststelling van het programma Cultuur (2007-2013).

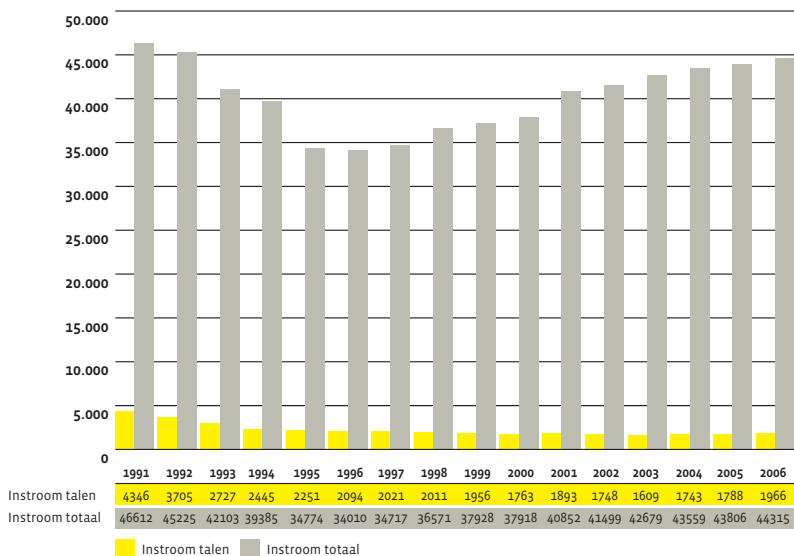
44 Eco, Umberto, *Europa en de volmaakte taal*.

Rien Verhoef, vertaler
‘Vertalers zijn de
monumentenverzorgers
van onze taal.’
(Vertaaldagen 2007)

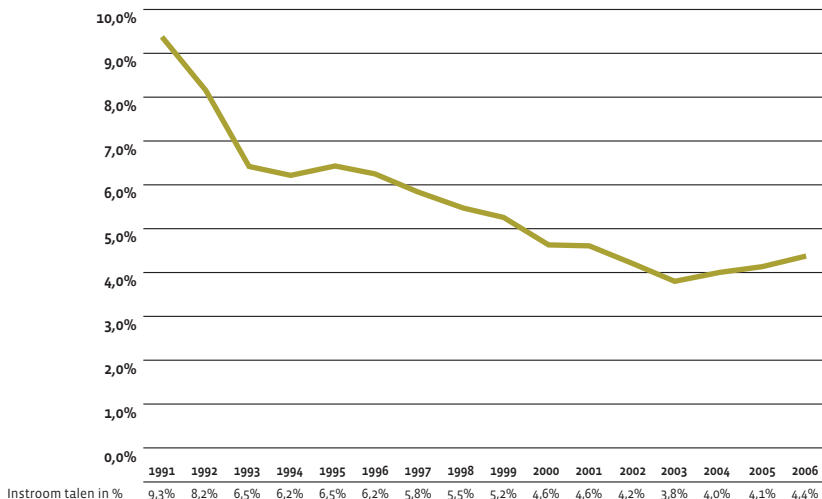
Appendices

Appendix 1

A. Instroom studenten WO Nederland 1991-2006 bron: VSNU

B. Instroom talenstudenten WO Nederland 1991-2006 bron: VSNU

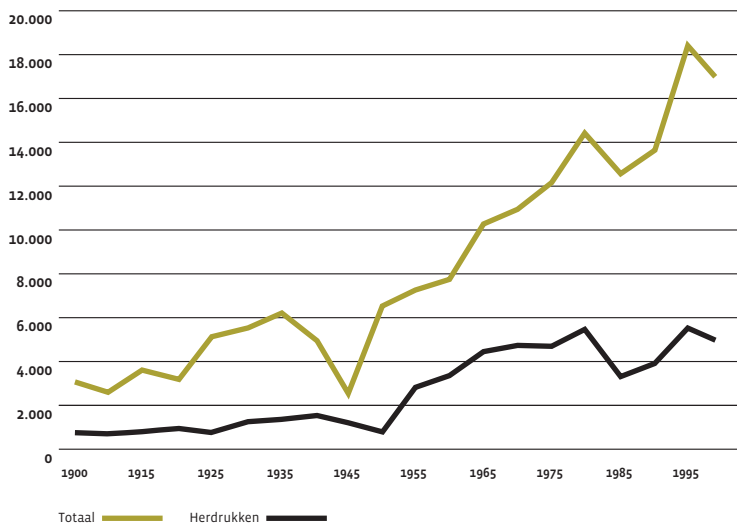

Appendix 2

Voor de cijfers over de Nederlandse boekproductie is van twee bronnen gebruikgemaakt: de Stichting Speurwerk (cijfers beschikbaar tot 1997, ter beschikking gesteld door Johan Heilbron) en de A-lijst (erkende uitgevers) van de KB Den Haag (cijfers beschikbaar vanaf 1975, en voor de onderverdeling in genres vanaf 1985). Voor de overlappende periode geven de twee bronnen niet precies dezelfde cijfers aan, maar de tendensen komen overeen.

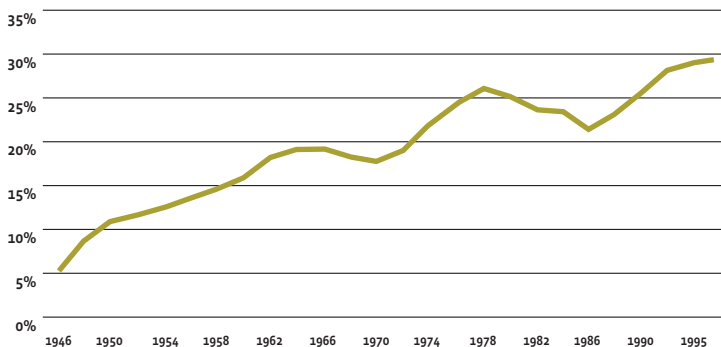
A. Boekproductie 1900-1997 (totaal en herdrukken)

cijfers: Stichting Speurwerk, bron: Johan Heilbron

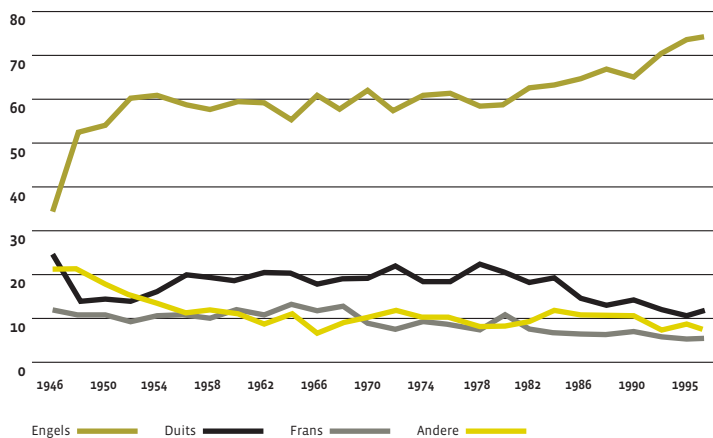
B. Aandeel vertalingen op totale boekproductie (1946-1997)

cijfers: Stichting Speurwerk, bron: Johan Heilbron

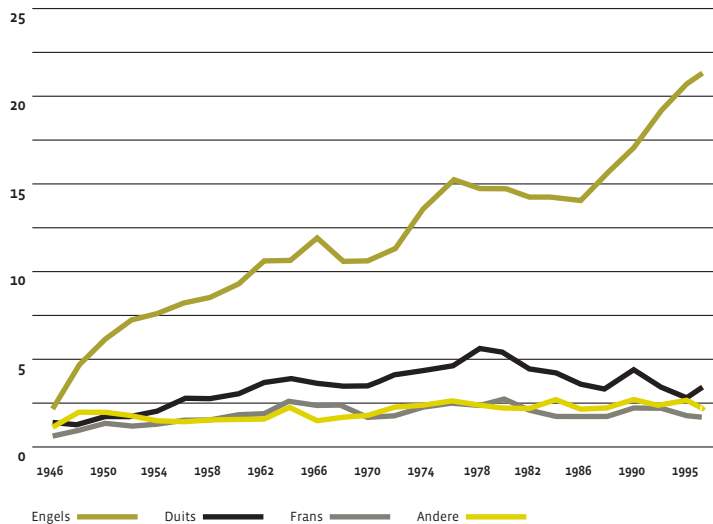
C. Aandeel brontalen op totale vertaalproductie (1946-1997)

cijfers: Stichting Speurwerk, bron: Johan Heilbron

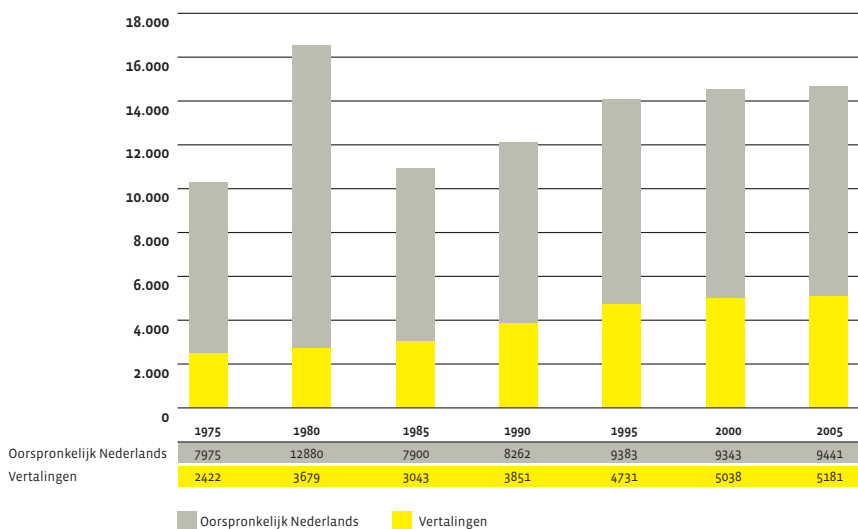

D. Aandeel vertalingen op totale boekproductie, per taal (1946-1997)

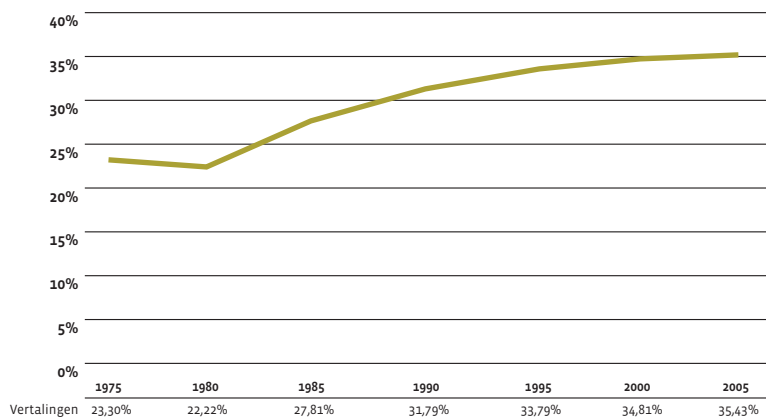
cijfers: Stichting Speurwerk, bron: Johan Heilbron

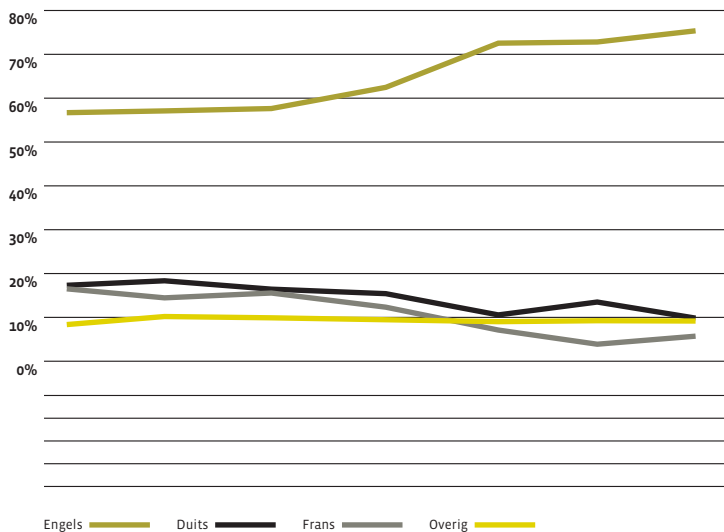
E. Boekproductie (incl. herdrukken) en aandeel vertalingen (1975-2005) bron: A-lijst KB Den Haag

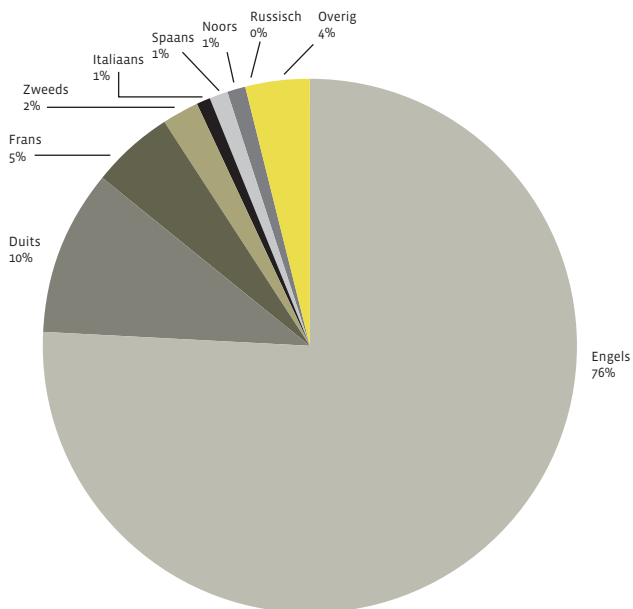
F. Aandeel vertalingen op totale boekproductie (1975-2005) bron: A-lijst KB Den Haag

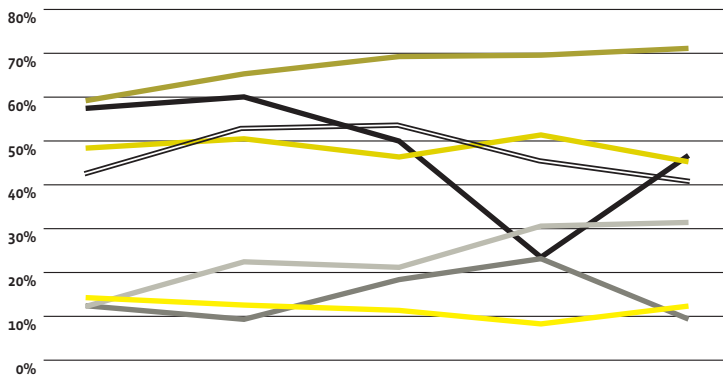
G. Aandeel brontalen op totale vertaalproductie (1975-2005) bron: A-lijst KB Den Haag

H. Aandeel brontalen op totale vertaalproductie (2005) bron: A-lijst KB Den Haag

I. Aandeel vertalingen op totale boekproductie per genre (1985 - 2005) bron: A-lijst KB Den Haag

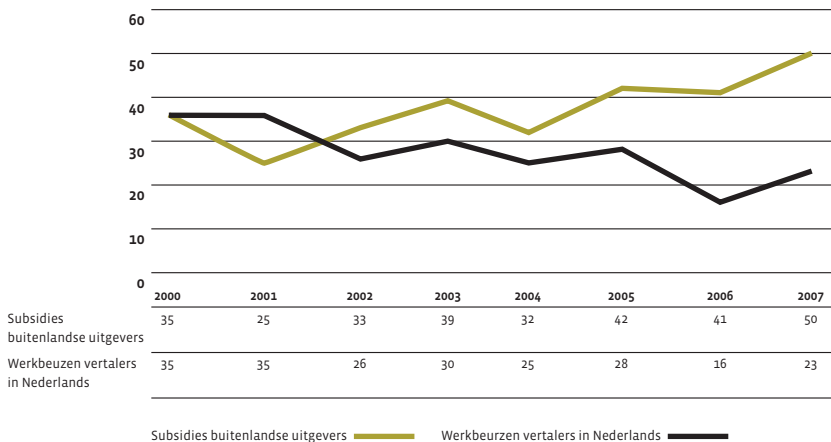

	1985	1990	1995	2000	2005
Proza (romans/novellen)	59,14%	65,71%	69,37%	69,46%	71,38%
Kinderboeken/stripverhalen	42,83%	53,01%	53,83%	45,75%	40,82%
Toneel	57,69%	60,00%	50,00%	23,53%	46,81%
Dichtkunst	12,85%	9,56%	18,81%	23,01%	9,41%
Wijsbegeerte, psychologie	48,28%	50,22%	46,79%	51,30%	45,34%
Geschiedenis, levensbeschrijving	12,24	22,55	21,26	30,47	31,51
Sociologie, statistiek	14,16	12,68	11,34	8,42	12,54

Proza — Kinderboeken/stripverhalen — Toneel —
 Dichtkunst — Wijsbegeerte, psychologie — Geschiedenis, levensbeschrijving —
 Sociologie, statistiek —

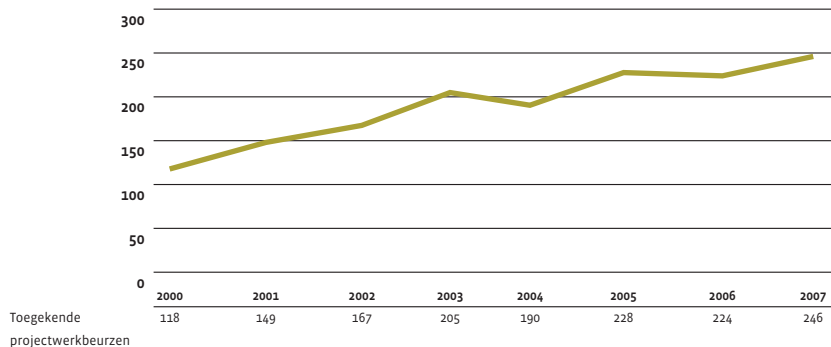
Appendix 3

Aantal toegekende subsidies VFL bron: VFL

Appendix 4

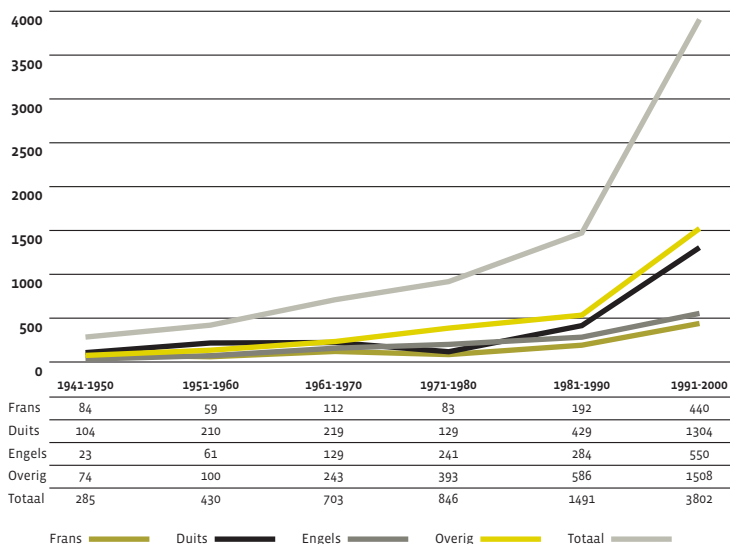
Aantal toegekende subsidies FvdL; Projectwerkbeurzen vertalers 2000 - 2007 bron: FvdL

Appendix 5

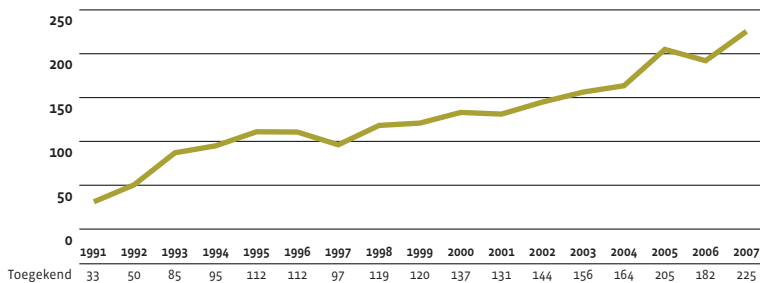
De vertalingendatabase bevat vooral zuiver literaire titels, maar geeft een bruikbare indicatie van de tendens.

Vertalingen uit het Nederlands 1941-2000 bron: vertalingendatabase NLPVF

Appendix 6

Aantal toegekende subsidies NLPVF buitenland bron: NLPVF

Appendix 7

Blauwdruk voor een nieuwe master Literair Vertalen

TALEN

Keuze voor 4 westerse talen (Duits, Engels, Frans en Spaans, in principe als brontalen) en voor Nederlands als bron- en doeltaal.

INSTROOM

Per jaar 25 studenten (gemiddeld 5 voor elke taal).

INSTAPNIVEAU

Studenten worden geselecteerd op grond van talent en bewezen vertaalvaardigheidsniveau en toegelaten op grond van

1. een afgeronde bachelor in een van de aangeboden doeltalen (NB: Nederlands als vreemde taal) of een equivalent taalvaardigheidsniveau in een van de 5 talen (CEFR C2);
2. minimaal een afgeronde bachelorcursus vertalen en een afgeronde bachelorcursus vertaalreflectie;
3. een afgerond masterjaar met een masterprogramma vertalen of een (eenjarige) masteropleiding met een equivalent niveau op het gebied van het vertalen en de vertaalreflectie.

PROGRAMMA

Als intredend model wordt uitgegaan van het eenjarige masterprogramma Vertalen dat de Universiteit Utrecht aanbiedt. Dat bestaat uit twee cursussen Vertaalreflectie (totaal 15 ECTS), twee cursussen Gespecialiseerd Vertalen (totaal 15 ECTS) en een afstudeertraject (totaal 30 ECTS) met een afstudeerproject, afstudeervertaling of scriptie (20 ECTS) en een keuze voor een stage of een verdiepende cursus (10 ECTS). Studenten die vervolgens worden toegelaten tot de master Literair Vertalen krijgen een programma van een jaar (60 ECTS) gecentreerd rond het Nederlands, dat als bron- en doeltaal wordt aangeboden. Het concrete programma bestaat uit de volgende onderdelen:

1. twee cursussen literair vertalen op het hoogste niveau met variatie van genres en stijlen (2 x 7,5 ECTS);
2. een vertaalatelier van een prominente literair vertaler (externe gastdocent, 10 ECTS);
3. een cursus schrijven in het Nederlands (stijl en stellen, 10 ECTS)
4. jaarlijks zes gastlezingen van resp. een vertaler, een vertaalwetenschapper of een translator-in-residence (met schrijfpdracht, 5 ECTS)
5. een afstudeerproject in de vorm van een publiceerbare literaire vertaling onder mentoraat, gecombineerd met een reflectiedeel vanuit de academie (20 ECTS).

UITWISSELING EN FELLOWSHIPS

Voor de onderdelen 1, 4 en 5 wordt gebruikgemaakt van de mogelijkheden die uitwisseling tussen universiteiten, hogescholen en culturele instellingen biedt. Bij een binationale

(Vlaams-Nederlandse) of internationale opzet worden de mogelijkheden hiertoe groter. Jaarlijks worden vijf fellowships toegekend aan talentvolle aankomende vertalers, met name buitenlandse studenten Nederlands.

KOSTEN

Als model wordt uitgegaan van de kosten van een Nederlandse universiteit (collegegeld 2008 à € 1565). Inkomsten zijn dan jaarlijks ($25 \times € 1565 =$) € 39.125. Uitgaven bestaan jaarlijks uit:

1. docentinzet (5 talen x 0,3 fte + 0,3 fte overstijgend = 1,8 fte)	€ 180.000
2. coördinatie (0,3 fte)	€ 24.000
3. secretariaat (0,36 fte)	€ 12.000
4. PR en aanloopkosten	€ 15.000
5. externe docenten (atelier, 6 lezingen, reis en verblijf)	€ 42.000
6. 5 fellowships voor buitenlandse studenten (à € 7500)	€ 37.500
7. Minus inkomsten uit collegegelden	€ 39.125 minus
Totaal kosten master:	€ 271.375

Een deel van de bovenstaande kosten zal op den duur moeten worden opgebracht door de participerende instellingen. Zowel de kosten voor externe docenten en fellowships (5 en 6) als de kosten voor voorbereiding en ontwikkeling (2, 3 en 4) zouden ingebracht moeten worden en voor een aantal jaren gegarandeerd moeten zijn.

REALISERING

Het verdient aanbeveling om voor een binationale en interuniversitaire inrichting kwartiermakers aan het werk te zetten die deze nieuwe master voorbereiden en ontwikkelen.

Appendix 8

Aan het Comité van ministers,

Aan de ministers van Onderwijs en Cultuur van Nederland en Vlaanderen,

Amsterdam/Brussel, mei 2008

In 2006 werd in het Nederlandse letterenmanifest *De uitkijkpost van de literatuur* gewezen op het belang van een bloeiende literaire vertaalcultuur. In 2007 werd in het *Tien punten programma* van het Vlaamse Boekenoverleg aandacht gevraagd voor de culturele en sociaal-economische aspecten van de literaire vertaalpraktijk. Literair vertalers zijn als culturele ambassadeurs bij uitstek gekwalificeerd om culturele tradities toegankelijk te maken. In Nederland en Vlaanderen bestaat van oudsher een sterk ontwikkelde vertaalcultuur, mede dankzij de subsidies van onze letterenfonds, die een voorbeeldfunctie vervullen in Europa. Zowel het aantal vertalingen in het Nederlands als het aantal vertalingen uit het Nederlands blijft stijgen, maar de beroepsgroep staat kwalitatief en kwantitatief steeds meer onder druk. Hoewel de fondsen, de Nederlandse Taalunie en het Expertisecentrum Literair Vertalen zich de afgelopen jaren hebben ingespannen om de opgebouwde kennis van en ervaring met het literair vertalen niet verloren te laten gaan, zijn deze initiatieven ontoereikend om duurzame verbindingen met andere culturen en literaturen voor de toekomst te garanderen. Het vertalersbestand vergrijsst. Om die reden dient er een doorgaande leerlijn te worden gecreëerd, waarvan een universitaire opleiding tot literair vertaler een cruciaal onderdeel is. Ook de Nederlandse Raad voor Cultuur onderschreef in de paragraaf 'Letteren' van de nota *Innoveren, participeren!* (2007) het grote belang van zo'n universitaire vertaalopleiding en van de steun van de ministeries van Onderwijs en Cultuur bij de ontwikkeling daarvan. Het Fonds voor de Letteren, het Nederlands Literair Productie- en

Vertalingenfonds, het Vlaams Fonds voor de Letteren, de Nederlandse Taalunie en het Expertisecentrum Literair Vertalen bevelen de Vlaamse en Nederlandse ministers van Cultuur en Onderwijs aan om:

- Masteropleiding literair vertalen
 - Op zo kort mogelijke termijn de mogelijkheden te onderzoeken voor het instellen van een flexibele literaire vertaalopleiding op masterniveau voor vertalers in en uit het Nederlands, liefst in binationaal of internationaal samenwerkingsverband. ‘Kwartiermakerskosten’ = € 50.000.
 - De fondsen en het Expertisecentrum Literair Vertalen (ELV) gedurende de komende vier jaar in staat te stellen tot het verder uitbouwen van een doorgaande opleidingslijn voor vertalers in en uit het Nederlands, in nauwe samenwerking met de nieuwe masteropleiding en de literaire uitgeverijen, door middel van:
 1. een beurzensysteem voor potentiële literair vertalers uit het Nederlands, met name uit economisch zwakkere landen, om hun opleiding en vorming te optimaliseren in het Nederlandse taalgebied en daarbuiten (5 beurzen per jaar à € 9.000 inclusief inschrijff- en studiekosten) = € 45.000 per jaar;
 2. een verder uitgebouwd mentoratensysteem d.m.v. een verdubbeling van het huidige investeringsbedrag = € 20.000 per jaar;
 3. het intensiveren van het vertaalworkshopprogramma, met name voor vertalers uit Turkije en Arabische en BRIC-landen = 25.000 per jaar;
 4. het intensiveren van het project ‘rondreizend programma’ dat in Nederland en Vlaanderen aanwezige vertaalexpertise ten goede laat komen aan buitenlandse opleidingen Nederlands, d.m.v. een extra investering = € 25.000 per jaar;
 5. het verlenen van extra opleidingsmogelijkheden voor Vlaamse vertalers (5 speciale mentoraten en 5 duovertalingen) = € 30.000 per jaar; De in de punten 1 t/m 4 genoemde bedragen zijn berekend op basis van de geldende verdeelsleutel Nederland 2/3 en Vlaanderen 1/3 deel.
- Beurzen potentiële vertalers uit het Nederlands
- Uitgebouwd mentoratensysteem
- Intensiveren vertaalworkshops
- Intensiveren ‘rondreizend programma’
- Extra steun Vlaamse vertalers

- De verblijfs- en researchmogelijkheden voor vertalers in en uit het Nederlands te vergroten. Professionele vertalers vervullen een belangrijke rol als culturele bemiddelaars. Culturele bemiddeling gaat altijd twee kanten op, en literair vertalers zouden in het buitenland dan ook heel goed kunnen optreden als ambassadeurs van hun eigen cultuur. Voorgesteld wordt om:
 1. een aantal ‘fellowships’ te initiëren voor professionele literair vertalers om in het buitenland aan instellingen en universiteiten workshops te geven (3 x € 10.000) = € 30.000;
 2. een aantal reisbeurzen in te stellen voor het verblijf van vertalers in het Nederlands in Europese vertalershuizen (25 x € 250) = € 6.250.
- Fellowships
- Reisbeurzen vertalershuizen
- Vergroten publieke zichtbaarheid vertalers
- De (publieke) zichtbaarheid van literair vertalers te vergroten, wat ook een belangrijke bijdrage kan leveren aan het versterken van het imago van het vertalen. Hiertoe zou financiële ruimte moeten worden geschapen voor medefinanciering van projecten via de stichting Schrijvers School Samenleving en de stichting Lezen Vlaanderen = € 30.000 per jaar.
- Bescherming pluriformiteit
- De letterenfondsen in staat te stellen de pluriformiteit van het aanbod te beschermen en waar mogelijk te vergroten: ‘moeilijke’ boeken of genres betekenen voor een uitgever een direct risico en vragen van de vertaler veel expertise en een hoge tijdsinvestering. Door een combinatie van vertaal- en productiesubsidies kunnen de uitgaven van dergelijke ‘moeilijke’ boeken (vaak belangrijk werk uit de canon van de wereldliteratuur) toch worden gerealiseerd, zonder de vertaler mede het risico te laten dragen. Met een bedrag van € 100.000 per jaar kunnen jaarlijks circa 10 van dergelijke vertalingen gerealiseerd worden.
- Vertaling cultureel belangrijke non-fictie
- De fondsen meer dan nu het geval is in staat te stellen beurzen te verstrekken voor de vertaling van cultureel belangrijke non-fictie in het Nederlands. Deze vertalingen spelen wereldwijd een niet weg te denken rol op het breukvlak tussen kunst en kennis. Omdat veel niet-literaire

non-fictie, zoals cultuurhistorische teksten, momenteel buiten het mandaat van de literaire fondsen vallen en dus niet voor subsidiëring in aanmerking komen, geven professionele vertalers over het algemeen de voorkeur aan literaire vertaalprojecten. Verruiming van de ondersteuningsmogelijkheden voor vertalers van niet-literaire non-fictie zou de kwaliteit van de vertalingen daarvan zeer ten goede komen.

Aparte status voor literair vertalen in Europees cultuurplan

- Het belang van het literair vertalen in Europees verband meer dan nu het geval is te onderstrepen en concreet aan te dringen op een aparte status voor de geschreven overlevering en de Europese vertalershuizen in het volgende Europese cultuurplan 2014-2021.

Wettelijk toestaan prijsafspraken

- Een bepaling te doen opnemen in de auteurswet die prijsafspraken tussen makers en uitgevers toestaat of zelfs verplicht stelt. Dit is van wezenlijk belang voor vertalers om in een zakelijke omgeving als kleine zelfstandigen te kunnen functioneren.

De genoemde bedragen zijn berekend op basis van de geldende verdeelsleutel Nederland 2/3 en Vlaanderen 1/3 deel.

Literatuurlijst

- Allen, Esther (red.). *To be translated or not to be. PEN/IRL-report on the international situation of literary translation*. Barcelona: Institut Ramon Llull, 2007.
- Casanova, Pascale. *La République mondiale des lettres*. Parijs: Le Seuil, 1999.
- Cronin, Michael. *Translation and Globalization*. Londen/New York: Routledge, 2003.
- Cronin, Michael. *Europa: boeken open! Literatuur en de bevordering van taal- en cultuurdiversiteit in de Europese Unie. Discussienota van het Ierse EU-voorzitterschap*. 2004.
- Cronin, Michael. *Translation and Identity*. Londen/New York: Routledge, 2006.
- Eco, Umberto. *Europa en de volmaakte taal*. Vertaald uit het Italiaans door Yond Boeke en Patty Krone. Amsterdam: Agon, 1995.
- Frequin, Michel. *Auteursrechtgids voor de Nederlandse praktijk*. Den Haag: Sdu, 2005.
- Heilbron, Johan. 'L'évolution des échanges culturels entre la France et les Pays-Bas: le cas des traductions', in: Gisèle Sapiro (red.), *La traduction comme vecteur des échanges culturels internationaux: circulation des livres de littérature et de sciences sociales et évolution de la place de la France sur le marché mondial de l'édition de 1980 à 2004*. Parijs: Centre de sociologie européenne, 2007, p. 133-154.
- Heilbron, Johan & Gisèle Sapiro. 'Outline for a sociology of translation: Current issues and future prospects', in: Michaela Wolf and Alexandra Fukari (red.), *Constructing a Sociology of Translation*. Amsterdam: John Benjamins, 2007, p. 93-107.
- Heilbron, Johan. 'Responding to globalization: the development of book translations in France and the Netherlands', in: Anthony Pym et al. (red.), *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in homage to Gideon Toury*. Amsterdam: John Benjamins, 2008, p. 187-198.
- Humbeek, Kris. *Informatie-uitwisseling in het literaire veld in Vlaanderen en Nederland. Deelonderzoek: literaire vertalers*. Antwerpen/Rotterdam, 2006.
- Ijdens, T. & W. de Nooy. *Schrijvers en fonds: eindrapport van een onderzoek naar de betekenis van het Fonds voor de Letteren in het algemeen en voor schrijvers en vertalers in het bijzonder. WRR-rapport*. Tilburg: IVA, 1988.
- Ijdens, T. et al. *Auteurs en hun oudedagsvoorziening: rapport van een onderzoek op verzoek van de Vereniging van Letterkundigen en de Federatie van Kunstenaarsverenigingen*. Rotterdam: Erasmus Centrum voor Kunst- en Cultuurwetenschappen, 1995.
- Krevelen, Laurens van. *De stijl van de uitgever*. Amsterdam: De Buitenkant, 2002.
- Kundera, Milan. *Het doek*. Vertaald uit het Frans door Martin de Haan. Amsterdam: Ambo, 2006.
- Nederlands activiteitenprogramma moderne vreemde talen*. Zoetermeer: Ministerie van OCW, 2006.
- Polet, Cora. 'De vertaler: maker of namaker?' In: Ewald Vanvugt (red.), *Een sober feest: schrijvers over hun werksituatie*. Amsterdam: VvL, 1980, p. 148-169.
- Smink, Francine. 'We moeten vertalers op handen dragen'. *Verslag onderzoek onder uitgevers naar vertalers in opdracht van het ELV*. Utrecht, 2007.
- Special Report No. 9/2006 concerning translation expenditure incurred by the Commission, the Parliament and the Council*. Brussel: Council of the European Union, 2006.

Swaan, Abram de. *Woorden van de wereld: het mondiale talenstelsel*. Vertaald uit het Engels door Leonoor Broeder. Amsterdam: Bert Bakker, 2002.

De uitkijkpost van de literatuur: een manifest uit de wereld van boek en letteren.

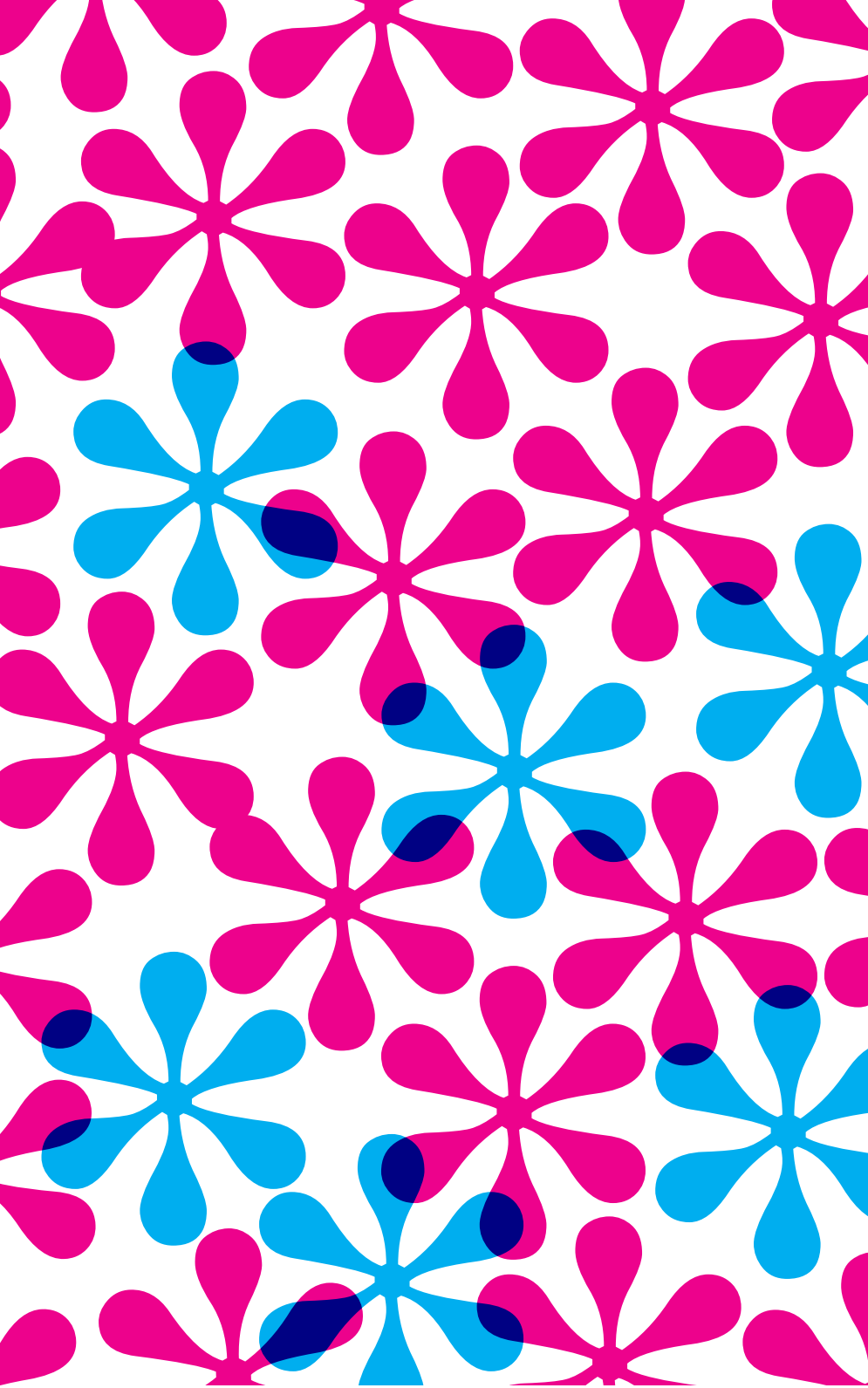
Amsterdam: Het Boekenoverleg, 2006.

Tien punten programma. Vlaams Boekenoverleg, 2007.

Literair vertalen: van twee kanten bekeken. Vertalers en uitgevers aan het woord. Den Haag: Nederlandse Taalunie, 2008.

Colofon

Dit is een uitgave van de Nederlandse Taalunie, het Expertisecentrum Literair Vertalen, het Fonds voor de Letteren, het Vlaams Fonds voor de Letteren en het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds. Onderzoek en basistekst: Martin de Haan en Rokus Hofstede. Ontwerp: Philip Stroomberg. Druk: Mart.Spruijt bv. Plaats: Amsterdam, Brussel. Mei 2008.

- **Er moet een nieuwe literaire vertaalopleiding komen, binnen de muren van de universiteit. Literair vertalen is een creatief beroep dat een academisch denk- en kennisniveau vergt.**
- **Er moeten meer begeleidings-, bijscholings- en verdiepingsmogelijkheden voor beginnende én ervaren vertalers worden gecreëerd, in de vorm van workshops, mentoraten en masterclasses, zodat er een ‘doorgaande leerlijn’ ontstaat.**
- **De economische en culturele positie van de professionele literair vertaler moet worden versterkt.**
- **De pluriformiteit van het literaire aanbod moet worden vergroot, door de letterenfondsen meer ruimte te geven om vertalingen van ‘moeilijke’ boeken en belangrijke non-fictie te ondersteunen.**
- **Europa zou het literair vertalen als een bij uitstek Europese discipline moeten omarmen, onder meer door structurele subsidies aan alle Europese vertalershuizen te verstrekken.**